

БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ ПО
ПСИХОЛОГИЯ

BULGARIAN JOURNAL
OF PSYCHOLOGY

an official issue
of the Bulgarian psychological society

брой 3 • 1995 г.

Главен редактор:
Ангел Величков

Редакционна колегия:
Веселина Русинова

Георги Йолов
(зам. главен редактор)

Димитър Щетински
Дончо Градев
Иван Димитров
Людмил Мавлов
Тома Томов
Жорж Балев
Виктор Петков
Хайгануш Силгиджиан
Пламен Димитров
Павлина Петкова

Технически редактор -
Камелия Малинова

Адрес на редакцията:
София 1606,
ул. Люлин планина 14
телефон: 54-12-95

ISSN 0861-7813

БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ ПО ПСИХОЛОГИЯ

**Тримесечно издание на
Дружеството на психолозите
в България**

Брой 3, 1995 год.

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Крум Крумов, Снежана Илиева</i>	
ПРОБЛЕМЪТ ЗА ВЛАСТТА И КОНФЛИКТИТЕ В ОРГАНИЗАЦИЯТА	3
<i>Малина Йорданова</i>	
КЛАСИФИКАЦИЯ НА НВРОПСИХОЛОГИЧНИТЕ МОДЕЛИ ЗА ОБРАБОТКА НА ИНФОРМАЦИЯ.....	16
<i>Ангел Величков, Мария Радославова</i>	
СОЦИАЛНАТА СРЕДА КАТО УСЛОВИЕ ЗА АДАПТАЦИЯ НА ЛИЧНОСТТА	29
<i>Панайотис Сердарис</i>	
НАГЛАСИ СРЕЩУ ОТКЛОНЯВАЩИ СЕ ПОВЕДЕНИЯ ПРИ ЮНОШИ И ДЕВОЙКИ ОТ ПРОВИНЦИЯТА В ГЪРЦИЯ	42
<i>П. Балканска</i>	
ГРУПОВА ТЕРАПИЯ С БЛИЗКИ НА ДЕМЕНТНО БОЛНИ	50
<i>Красимира Байчинска</i>	
ПСИХОСОЦИАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ПРОЦЕСА НА ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ.....	56
<i>Мариана Няголова</i>	
ПРЕДАНАЛИТИЧНИТЕ ТРУДОВЕ НА З. ФРОЙД - ПРЕДМЕТ НА СПЕЦИАЛЕН МЕЖДУНАРОДЕН КОНГРЕС	61

ПРОБЛЕМЪТ ЗА ВЛАСТТА И КОНФЛИКТИТЕ В ОРГАНИЗАЦИЯТА

Крум Крумов, Снежана Илиева*

THE PROBLEM OF POWER AND CONFLICTS IN ORGANIZATION

Krum Krumov, Snejana Ilieva

Managerial power bases, organizational conflicts and conflict handling styles are subject of the present article. The definitions of organizational power and the results of the investigation are interpreted in terms of J. French and B. Raven's typology of power sources, as reward power, coercive power, legitimate power, referent power and expert power. The influence managerial power on conflict management and resolution at different organizational levels (interpersonal, group and intergroup) is outlined. The development of the concepts of conflict handling styles and resolution strategies is presented, and differentiation of five conflict handling styles, i.e. integrating, obeying, dominating, avoiding and compromising, is made.

1. Психологически измерения на властта

Проблемът за властта в организацията доскоро се игнорираше или се разглеждаше единствено като отрицателна характеристика на организационния живот. Властта се възприемаше като атрибут на политическите науки и се анализираше главно на равнището на големите социални общности. Социалната промяна и напредъкът на организационното знание насочват изследователите и практиците към търсенето на социалнопсихологическите и организационните корени на властта и отреждат неогтменната ѝ роля в управлението на организацията наред с проблемите за лидерството, организационната политика и конфликтите. Независимо дали е желана или не, властта е реалност в живота на съвременните организации и усилията на специалистите по организационно поведение са насочени към разкриване на положителната ѝ роля за ефективността и просперитета на дадена организация.

Упражняването на власт е естествен и закономерен елемент в процеса на управление. Ефективността и самоувереността на лидерите за-

* Проф. д-р Крум Крумов, гл. ас. к.п.н. Снежана Илиева – СУ „Св. Климент Охридски“

Тази статия е част от изследователски проект на тема „Управление и контрол на конфликтите в организацията“, спечелил конкурса на Националния фонд „Научни изследвания“, на МОНТ за 1994-1995 г.

виси от способността им да прилагат различните форми на власт и влияние по отношение на подчинените и последователите си. В противовес на много оstarели схващания за вредните последствия от властта върху социално-психическия климат, изтълнението и нагласите към труда се оформя мнението, че не властта, а безвластието е това, което снижава ефективността на организацията (Tjosvold, 1984). Подходящото използване на властта от мениджърите допринася за постигане на организационните цели. Без определена степен на власт мениджърът ще установи, че му е трудно да насочва и координира усилията на своите подчинени. Мениджърите трябва да признават и развиват собствената власт, за да изпълняват успешно ролята си в управлението на персонала и организацията.

Изследването на властта предполага да се изясни нейната същност, нейните източници и начини за прилагането ѝ и въздействието ѝ върху останалите процеси в организацията. Съществуват многобройни дефиниции на социалната власт, които в значителна степен са повлияни от възледа на Макс Вебер за патриархалната, бюрократично-LEGALNата и харизматичната власт. Повечето изследователи подчертават необходимостта от разграничаване на власт и влияние, като се приема, че влиянието е по-широко и по-общо понятие и се прилага от всички в организацията независимо от техния статус (Vecchio, 1991). То е по-слабо и по-малко надеждно от упражняването на власт, тъй като се използва при междуличностните отношения и не е легализирано чрез съответни процедури като например достъп до наградите и наказанията, които са приоритет на имация позиция в пирамидата на властта.

По принцип, определението на властта се свързва с оказването на влияние, принуда или друга форма на социално въздействие, за да се накарат хората да направят нещо, което при други обстоятелства не биха направили. Съществуват десетки дефиниции на властта в организацията, но най-често тя се определя като: способност да се въздейства върху организационните изходи и резултати (Mintzberg, 1983); възможност да се наложи собственото желание върху поведението на другите (Galbraith, 1983); сила, която променя поведението на индивидите (Pfeffer, 1981); възможност в определено време да се влияе върху атитюдите и поведението на хората в желана насока (Yikl, 1981).

В общи линии, прилагането на властта се свежда до способности на личността или до възможността ѝ да влияе върху другите в процеса на изпълнение на определена задача. От тази гледна точка бихме могли да разгранишим два основни подхода в интерпретирането на властта.

Според първия, властта е неизменна характеристика на мениджърската роля и произтича от позицията, която личността заема в структу-

рата на организацията. Властта се предписва от съществуващото раздelenie в йерархията и притежаването ѝ зависи главно от организационната структура (Pfeffer, 1981; Tjosvold, 1985). От своя страна структурата е механизъм за контрол, чрез който се управлява организацията. Тя установява каналите за комуникация, начините на протичане на информация, процеса на вземане на решение и достъпа до разпределението на ресурсите, които имат решаващо значение в упражняването на властта. Различните позиции в структурата стават източник на формална власт, при която определени хора изпълняват специфични задачи и вземат решения. От заеманата позиция произтичат ясно определени права, отговорности и привилегии. Като създава дадена позиция, организацията определя сферата на контрол на мениджъра, който има власт да носочва личността на подчинените си и да определя възногражденията и наказанията им.

Властта възниква, когато личността разполага с ресурсите – пари, човешки потенциал, материали, технологии, потребители и т.н. Топ-менеджърите имат повече власт да разпределят ресурсите на основата на изпълнението и съгласието на своите подчинени, отколкото другите мениджъри надолу в йерархията. Розабет Кантер твърди, че властта произтича както от достъпа до ресурсите, информацията и оказването на поддръжка, така и от способността да се постигне сътрудничество при изпълнението на работата (Kanter, 1979).

В тази връзка биха могли да се споменат две от основните свойства на информацията, изведени от теорията на информацията – свойството ѝ да управлява и да бъде интенционална по отношение на своя носител. Именно независимостта на информацията от качествата на материалната система, посредством която тя се пренася, гарантира управленическият момент. Тя управлява отделния човек, малките и големите социални общности, тя насочва световните процеси в една или друга посока – тя е власт и сила. Ето защо от организационна гледна точка достъпът до важна и необходима информация сам по себе си е власт. Във всяка организация има длъжности, които не са директно свързани с управленическия процес, но които контролират получаването на значима и своевременна информация. Тя е основата на оптималните решения и поради това тези, които я притежават, имат власт. Другият значим източник на власт в организацията е свързан със степента, в която отделните индивиди или групи могат да влияят върху заемането на решение. Хората с власт не само определят начина, по който протича процесът на вземане на решение, но и решават на коя от алтернативите да се даде приоритет и кога да се вземе дадено решение.

От друга страна, властта се възприема като атрибут на личността, като способност да се влияе върху поведението на другите, за да се

постигнат определени цели. Тя не зависи от позицията, която индивидите заемат в иерархията на организацията, а следва преди всичко от личните им качества и от желанието на другите да се идентифицират с тях и да следват предписанията и наредданията им. С други думи, докато властта, произтичаща от заеманата позиция е формална по характер, то властта, която се основава върху личните характеристики на мениджърите, е неформална и се отнася в по-голяма степен до лидерството.

Изясняването на проблема за личната власт до голяма степен е свързан с обяснителните модели за същността и особеностите на човешките потребности. Много автори в своите класификационни схеми обособяват като основен вид потребността от власт и доминиране над другите. Така например Х. Мърей в своята, станала вече класическа, класификация на потребностите отрежда значимо място на потребността от власт, доминиране, влияние и контрол над другите (Murray, 1938). От своя страна Дейвид МакКлилънд смята, че потребността от власт е основна човешка потребност наред с потребностите от афилиация и постижение и се изразява в желанието да имаш влияние над другите. Влиянието се осъществява по три основни начина: 1) чрез силно действие, даване на съвет или помощ и контролиране на някого; 2) чрез действие, което създава емоция у другите; 3) чрез грижа за репутацията (McClelland, 1975). Потребността от власт мотивира по-силно поведението при повечето ефективни мениджъри, отколкото потребността от постижения и от афилиация (McClelland, Byrnham, 1982). В зависимост от целите, поради които мениджърите използват властта си, се извеждат социализирана и персонализирана власт. Социализираната власт според Д. МакКлилънд е присъща за успешните институционализирани мениджъри, които я използват, за да постигнат организационните цели, като наред с това са загрижени за своите подчинени. Персонализираната власт е насочена към личното облагодетелстване за сметка на общите цели (Chusmir, 1984). Разграничаването на двете лица на властта в организацията помага да се обясни отрицателното емоционално значение, което тя има за повечето хора, както и да се отчете ролята ѝ за ефективността на организацията.

Една от най-разпространените типологии на властта е свързана с имената на Джон Френч и Бертрам Рейвън и има отношение към междуличностните отношения. Според тях властта произтича от пет основни източника, които отразяват взаимовръзките между притежаващите и приемащи властта, а именно *възнаграждаваща, принудителна, легитимна, експертна и референтна власт* (French, Raven, 1959).

Възнаграждаващата власт следва от способността да се предлагат ценни и привлекателни награди (повищения, назначения, увеличаване на заплатата, допълнителни придобивки) на подчинените и последовава-

телите за полученото съгласие. Колкото по-ценни са възнагражденията, толкова по-голяма е властта на личността, която може да ги разпределя или да ги откаже.

Противоположна на възнаграждаващата е принудителната власт, която се крепи на способността да се създаде страх у другите. Заплахата от наказание може да бъде силно средство за постигане на съгласие и за изпълнение от страна на подчинените. Най-явните примери за принуда и наказания са по-ниженията, намаляване на заплатата, отнемане на привилегия, временно отстраняване от длъжност или преместване в по-неблагоприятна позиция и уволнение. Наред с тези видими измерения на наказващата власт тя може да се проявява и чрез критиката или отказването на емоционална подкрепа от страна на ръководителите. Колкото по-отрицателни са санкциите, толкова по-силна е властта. Прилагането на наказваща власт има ред специфични особености, които се определят от отрицателното ѝ въздействие. В много от случаите тя е необходима и широко използвана в повечето организации, тъй като е най-лесният и бърз път за получаване на рутинно съгласие. От друга страна, злоупотребата с нея може да доведе до намаляване на продуктивността, влошаване на социалнопсихическия климат, враждебност, саботажи или формиране на коалиции от страна на подчинените.

Легитимната власт се основава върху заеманата позиция в организацията и се изразява в готовността на другите да бъдат управлявани, да следват някого и да му се подчиняват. Съществуват две основни предпоставки за приемане на легитимната власт. Първата е социално обусловена и е резултат от процеса на социализация в обществото: хората от ранно детство живеят в условия, които ги карат да приемат ръководството и контрола от авторитетни фигури и така те научават, че хората с позиция на власт имат право да насочват и управляват другите. Втората предпоставка за наличие на легитимната власт е свързана с посочването или назначаването – някой може да придобие власт, ако се посочи от по-висшестояща в йерархията на организацията (Vecchio, 1991). Този тип власт е ефективен само докато се приема от тези, към които е насочена. Ако те отделят своята подкрепа от системата, която служи като основание за властта, като например при революции, размирици и бунтове, властта престава да съществува.

Възнаграждаващата, принудителната и легитимната власт са формални по характер, тъй като в голяма степен произтичат от позицията на мениджъра в структурата на организацията. Неформален характер имат експертната и референтната власт, които се основават върху професионалната компетентност, квалификацията и личностните характеристики на ръководителите. Хората с експертна власт са способни да ръководят другите, тъй като се възприемат като знаещи или имащи

информация в дадена област. Тази форма на власт обикновено се ограничава до тясна сфера и не се разпространява върху другите области на социално взаимодействие в организацията. Експертната власт може да бъде присъща не само на мениджъра, но и на неговите подчинени и по този начин е възможно да възникнат своеобразни отношения на зависимост в организацията.

Референтната власт се основава върху идентификацията на подчинените с лидера, който упражнява влияние поради репутацията или харизматичността си. Хората с атрактивни личностни качества притежават способността да влияят върху другите. Техният вид, самоувереност и такт, стилът на общуване или ценностите им могат да създадат възхищение у другите и да ги накарат да се идентифицират с тях.

Мениджърите могат да притежават всеки един от петте източника на власт в различна степен и използването на който и да е от тях води до изменения в останалите (Gordon et al., 1990; Vecchio, 1991). По-високата степен на легитимна власт дава по-голям достъп до възнагражденията и наказанията, но използването на санкции намалява референтната власт.

Изследванията на властта в организацията са малко на брой и се свеждат до зависимостта между възприемането на властта и трудовото изпълнение, удовлетвореността от труда и текучеството при подчинените. Установява се, че експертната и референтната власт имат изцяло положително въздействие, възнаграждаващата и легитимната власт оказват слабо положително влияние, а наказателната власт има слабо отрицателно влияние (Podsakoff, Scherisheim, 1985). Възнаграждаващата, референтната и експертната власт влияят положително върху привързаността към организацията на подчинените; удовлетвореността от труда се детерминира от възнаграждаващата и референтната власт, а намерението за напускане зависи от наказващата власт и не се формира при упражняването на възнаграждаваща, референтната и експертната власт (Rahim, Afza, 1988).

2. Организационен аспект на конфликтите.

Заедно с властта конфликтите в организацията са другата неизбежна реалност, която трябва да се има предвид при управлението на малките и по-големи социални общности. В значителна част от случаите конфликтните ситуации произтичат или са свързани с източниците на власт, а изходът от тях се определя от личностните качества и умения на мениджърите. Тоест, каквото и определение да приемем за същността на конфликтите в организацията, те са неразрывно свързани с властта на ръководителите. От тази гледна точка най-пълно изглежда определението на Стивън Робинс, според което конфликт са всеки ви-

дове противопоставяне или антагонистични взаимодействия, основаващи се върху недостига на власт, ресурси или социална позиция и на различните ценностни системи (Robbins, 1974:23).

Начинът, по който се разглеждат конфликтите в организацията, претърпява интересна еволюция. Традиционният подход третира конфликта като изключително вреден, като нещо нежелано, което трябва да се избягва и да се решава чрез подходящи управленически тактики като например преместване или отстраняване на подбудите му. Той е заплаха за властта на ръководителя, тъй като отвлича вниманието му и отнема време и ресурси, а освен това е индикатор за лошо управление.

Промяната в схващанията за конфликта е главно в търсene на конструктивните му измерения. Съвременният подход допуска, че конфликтът има както положителни, така и отрицателни страни в зависимост от неговия характер и изразеност. Интересът е насочен повече към успешното управляване на конфликта, отколкото към пълното му елиминиране. Все повече стават поддръжниците на идеята, че прекалено ниското равнище на конфликти е също толкова вредно за организацията, колкото и прекалено високото. Ниското равнище намира израз в самодоволството, лошото изпълнение, неефективните решения, липсата на креативност и инициатива. Високото равнище създава хаос, смущения и разстройства в дейността на организацията и намалява цялостната ѝ ефективност. Затова е по-уместно да се говори за *функционални и дисфункционални конфликти*.

Функционалните конфликти поддържат целите на организацията и подобряват изпълнението. Те се означават още като конструктивни конфликти или конструктивна конфронтация, която благоприятства развитието на организацията. Дисфункционалните или деструктивни конфликти влошават не само социалнопсихологическия климат, но и оказват вредно въздействие върху ефективността на организацията като цяло, тъй като блокират постигането на нейните цели (Robbins, 1974). Затова основната дилема на мениджъра е или да разрешава възникналите конфликти, или да ги стимулира и в зависимост от това да поддържа оптимално равнище на конфликт. Така конфликтът би могъл да се третира не като заплаха за властта, а като способ, чрез който тя се проявява, и като източник за нейното приемане и утвърждаване. Оптималното поддържане на конфликта е предизвикателство към мениджърите и успешното му управляване изисква той да бъде канализиран и насочван към желаните резултати.

Съществуват различни класификации на типовете конфликти в зависимост от причините за появата им, продължителността и последствията за организацията. *Най-често се разграничават вътрешно-*

личностен, междуличностен, вътрешногрупов, междугрупов и междуорганизационен конфликт, като се посочват специфичните начини за разрешаването им. Разбира се, тук се има предвид само психологическият, социално-психологическият и организационният аспект на конфликта. В по-широк план неговият анализ би могъл да се осъществи в твърде разнообразен контекст и да се говори примерно за екологичен конфликт, военен конфликт, етнически конфликт, политически конфликт и т.н.

Вътрешноличностният конфликт възниква, когато индивидът трябва да избере между две еднакво привлекателни или еднакво непривлекателни алтернативи или е изправен пред фрустриращи ситуации, в които се блокира достигането на желани цели и задоволяването на значими потребности. В подкрепа на тази теза може да се посочи класификацията, която К. Левин прави на причините за вътрешноличностния конфликт. Според него вътрешната борба на мотиви се поражда в три случая: когато са налице две еднакво привлекателни алтернативи, когато са налице две еднакво непривлекателни алтернативи и когато дадена алтернатива е едновременно привлекателна и непривлекателна (Levin, 1935). В последния случай възникват т. нар. амбивалентни атитюди, които съпътстват ежедневното ни поведение и дейност. Към личностния конфликт отчасти може да се отнесе и ролевият конфликт, който отразява изпълнението на организационната роля от личността. Ролевият конфликт произтича от неопределеността, неяснотата и свръхнапрежението при реализацията на дейността, които са резултат от различните очаквания към индивида от страна на другите.

Междудличностният конфликт се появява между отделни индивиди или между индивид и група и обикновено е породен от конкурирането за ограничени ресурси, власт, престиж и репутация.

Междугруповият конфликт се отнася до различия, свързани с властта, отговорността и достъпа до недостигачи ресурси, и следва от липсата на толерантност при отчитане интересите на другите. Различните социални норми и потребности на групите намаляват интеграцията между тях и влошават междугруповите отношения. Неспособността да се разпределят ценните ресурси между организационните единици може да причини нестабилност, която се отразява върху оцеляването и успеха на организацията. Освен въгре в организацията, конфликът може да се пренесе и между отделните организации и да придобие по-обхватни размери.

Разрешаването на конфликти е една от основните дейности на мениджърите. Изследванията сочат, че за това те изразходват средно 21% от времето си (Thomas, Schmidt, 1976). Не би могло да се изведе универсално средство за справяне с конфликтите, но ситуацията за раз-

решаване на конфликти се свеждат до такива, в които и двете страни или печелят, или губят, или пък едната печели, а другата губи. Ефективното управление на конфликтите е възможно само ако мениджърите се придържат към стратегията „всички печелят“, защото в противен случай желанието за реванш задълбочава и разширява съществуващия конфликт. Изборът на стратегия и тактика за разрешаване на конфликта зависи от неговата дълбочина и от участниците в него и изиска креативност и личностни умения от страна на мениджъра.

Управлението на конфликта не се изчерпва единствено с негово-то разрешаване, а предполага в редица случаи да се стимулира конфликт, за да се преодолеят стагнацията, самодоволството, летаргията. Според С. Робинс признаците, по които мениджърът трябва да съди за необходимостта от стимулиране на конфликт, са необичайно ниското текучество, липсата на нови идеи, силната съпротива срещу промяната и убеждението, че по-ценни са добрите междуличностни отношения и сътрудничеството, отколкото личната компетентност. Сред предлаганите техники за подбуждане на творчески конфликт са назначаване на мениджъри, които са отворени към промяна; стимулиране на конкуренцията чрез увеличаване на заплащането, премии и повишения и преструктуриране на трудовата група чрез разместване и ротация на персонала или чрез изменения в линийте на комуникация (Robbins, 1974).

Управляването на конфликтите в значителна степен зависи от личностните качества на мениджърите и от стиловете, които те използват. *P. Блейк и Дж. Маутън първи се опитват да класифицират личностните стилове за разрешаване на конфликти в пет основни типа: решаващ проблеми, изглеждащ, принуждаващ, оттеглящ се и разделящ* (Blake, Mouton, 1964). Кен Томас развива тази линия на интерпретация, като предлага стиловете да се сравняват по два аспекта – самоувереност, нападателност, която се изразява в желание да се удовлетворяват собствените интереси, и кооперативност, сътрудничество, при което тенденцията е да се удовлетворяват интересите на другите, и уточнява стиловете като *принуждаващ, сътрудничещ си, приспособляващ се, избягващ и компромисен* (Thomas, 1974).

Принуждаващият стил се характеризира с нападателност и неотзивчивост, която намира израз в стремежа да се надвие над опонента чрез формалната власт, заплахи или използване на сила.

Успешността на прилагане на сътрудничещия си стил зависи от доверието и откритостта на всички участници в конфликта. Той представлява съчетание на нападателност и сътрудничество, при което има стремеж да се удовлетворяват желанията и на двете страни чрез пряма и честна дискусия на основата на която да се намерят креативни подходи за разрешаването на възникналия конфликт.

Приспособяващият се стил изисква сътрудничество и липса на агресивност. Най-често срещаната проява на този стил може да бъде изцяло отстъпване пред желанията на другите. Приспособяващото поведение може да е мотивирано не само от алгруизъм, а да е единственият приложим подход за някой, който се намира в слаба позиция.

Липсата на агресивност, и на сътрудничество се проявява при избягващия стил, при който се запазва неутрална позиция. Макар че мнозина възприемат тази стил като слабост на мениджърите, в трудни ситуации той може да бъде ефективен, тъй като самото изчакване не води до ескалиране на конфликта. Другите действия за разрешаване на конфликта невинаги са необходими, защото много от спорните проблеми могат да изчезнат с течение на времето или да се разрешат от други организационни процеси.

Прилагането на стил, свързан с правенето на компромиси, предлага нещо между нападателност и кооперативност и е насочен към постигане на частично удовлетворяване на интересите и на двете страни. Компромисът обаче означава и двете страни да са готови да се откажат от нещо, за да се разреши конфликът (Thomas, 1979).

Афзал Рахим също се придръжа към пет различни личностни стила за справяне с конфликти, който се разглеждат в зависимост от ориентацията към себе си и ориентацията към другите (Rahim, Вопота, 1979). Подчертава се, че няма един най-добър стил, тъй като всеки има предимства и недостатъци, и ефективността на прилагането му зависи от ситуацията. Стратегията, която се използва при разрешаването на конфликти, се изменя според това, с кого е конфликтът – с ръководителите, с подчинените или с колегите.

Интегриращият стил според А. Рахим е подходящ за разрешаването на сложни проблеми, които са причинени от недоразумения или неразбиране. При този стил заинтересованите страни съвместно определят проблема, създават и оценяват наличните алтернативи и избират възможно най-доброто решение. Използването на този стил не е подходящо за разрешаването на конфликти, които произтичат от различия в ценностните системи. Положителната черта на този стил е дълготрайното и продължителното му въздействие, тъй като той се занимава не само със симптомите на конфликта, а с определянето на проблема. Основната му слабост е, че процедурата за разрешаване на конфликта отнема прекалено много време.

Услужливият стил се изразява в пренебрегване на своите лични интереси, за да се удовлетворят желанията на другата страна. Услужливостта може да бъде подходяща стратегия за разрешаване на конфликти само когато е възможно да се получи нещо в замяна. Но тя е напълно неподходяща при сложни и влошени отношения. Стимулирането на сътрудничеството е най-важното предимство на услужливия

стил, а относителната му устойчивост е слабата му страна, тъй като основният проблем на практика не се разрешава.

Доминиращият стил се разкрива чрез висока заинтересованост за себе си и ниска загриженост за интересите на другите, което води до използване на тактиката „Аз печеля – ти губиш“. Потребностите и желанията на другата страна напълно се игнорират, а съгласието се получава, като се използва формалната власт. Доминирането е необходимо, когато трябва да се наложат непопулярни мерки и решения или сроковете за изпълнение на задачата са много кратки, тъй като позволява бързо действие. То обаче е напълно неприемливо при социалнопсихологически климат, който се характеризира с откритост, доверие и участие на подчинените в процесите на вземане на решение.

Избягването като личностна стратегия включва пасивно оттегляне или активно потискане на проблема и има ефект, когато вредите от конфронтацията надхвърлят ползата от разрешаващето на конфликта. Този стил е естествена реакция в трудна ситуация, но той е временно решение и не е подходящ при важни проблеми, чието отлагане още повече би влошило конфликта.

Компромисният стил отразява подхода „дай, за да вземеш“, при който всяка от страните трябва да се откаже от нещо ценно за нея. Тази стратегия е приложима, ако участниците в конфликта имат противоположни цели или притежават еднаква власт. Постигането на компромис е временно решение и е напълно изключено, ако засяга ефективността на организацията като цяло (Rahim, 1985).

Ефективността на различните стилове може да се определи само ако се отчита спецификата на конкретната ситуация, участниците в нея и сложността на проблема. Интегриращият стил води както до по-добро изпълнение на задачата, така и до по-висока удовлетвореност от групата, отколкото използването на услуглива или избягваща стратегия (Jones, White, 1985; Wall, Nolan, 1987).

Изборът на определен стил за разрешаване на конфликти варира при различните хора в зависимост от ситуацията и от мястото, което личността заема в йерархията на организацията. Има, разбира се, и някои специфични особености, които го съпътстват в ежедневната практика. Така например склонността към прилагане на услужлив стил е присъща на хората с висока потребност от афилиация, които избиват доминиращите стратегии и тактики за въздействие (Jones, Melcher, 1982). Като цяло обаче закономерностите, определящи предпочитанията към една или друга поведенческа стратегия при разрешаване на конфликти и въздействието на личностните и ситуативните фактори са слабо проучени и именно поради това интерес представлява изследването на стиловете за преодоляване на конфликти в организационни условия.

В заключение би могло да се отбележи, че тематиката за властта и конфликтите в организацията тешърва ще се налага като особено важна в системата на психологическата наука. Нейната актуалност произтича от фундаменталните промени, настъпили през последните години в световен мащаб, които са съпътствани с метаморфози на властта и динамиката на конфликтите на всички равнища.

ЛИТЕРАТУРА

- Blake, R., Mouton, J. (1964). *The managerial grid*. Houston Texas: Gulf Publishing.
- Chusmir, L. (1984). Personalized vs socialized power needs among working women and men. *Human Relations*, 149-159.
- French, J., Raven, B. (1959). The bases of social power. In: *Studies in Social Power*, ed. D. Cartwright, Ann Arbor, University of Michigan Press, 150-167.
- Galbraith, J. (1983). *The anatomy of power*. Boston: Houghton Mifflin.
- Gordon, J., Mondy, R., Sharpein, A., Premeaux, S. (1990). *Management and Organizational Behavior*. Boston: Allyn and Bacon.
- Jones, R., Melcher, B. (1982). Personality and the preference for modes of conflict resolution. *Human Relations*, 649-658.
- Jones, R., White, C. (1985). Relationships among personality, conflict resolution styles, and task effectiveness. *Group & Organization Studies*, 152-167.
- Kanter, R. (1979). Power failures in management circuits. *Harvard Business Review*, 65-75.
- Lewin, K. (1935). *A dynamic theory of personality*. N.Y.: McGraw-Hill.
- McClelland, D. (1975). *The inner experience*. New York: Irvington Publishers.
- McClelland, D., Burnham, D. (1982). Power is the great motivator. In: ed. D. White. *Contemporary Perspectives in Organizational Behavior*. Boston: Allyn and Bacon, Inc.
- Mintzberg, H. (1983). *Power in and around organizations*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Murray, H.A. and others (1938). *Explorations in personality*. N.Y.: Oxford University Press.
- Pfeffer, J. (1981). *Power in organizations*. Marshfield, Mass.: Pitman Publishing.
- Podsakoff, P., Schriesheim, C. (1985). Field studies of French and Raven's bases of power: Critique, reanalysis and suggestion for future research. *Psychological Bulletin*, 388.
- Rahim, M. (1983). A measure of styles of handlings interpersonal conflict. *Academy of Management Journal*, 368-376.
- Rahim, M. (1985). A strategy for managing conflict in complex organizations. *Human Relations*.
- Rahim, M., Afza, M. (1988). Relationship of leader power to followers' organizational commitment, job satisfaction, propensity to leave, and attitudinal and behavioral compliance. Paper presented at the 48th annual meeting of the National Academy of Management. Anaheim, CA.
- Rahim, M., Bonoma, T. (1979). Managing organizational conflict: A model for diagnosis and intervention. *Psychological Reports*, 44, 1323-1344.
- Robbins, S. (1974). Managing organizational conflict: A nontraditional approach. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Thomas, K. (1974). Conflict and conflict manadement. In: M. Dunnette (ed.), *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*. Chicago: Rand-McNally, 889-935.
- Thomas, K. (1979). Organizational conflict. In: S. Kerr (ed.), *Organizational behavior*. Columbus, Ohio: Grid.
- Thomas, K., Schmidt, W. (1976). A survey of managerial interests with respect to conflict. *Academy of Management Journal*, 315-318.

- Tjosvold, D. (1984). The dynamics of positive power. *Training and Development Journal*, 72.
- Tjosvold, D. (1985). Power and social context in superior-subordinate interaction. *Organizational Behavior and Human Decisions Processes*, 281-293.
- Vecchio, R. (1991). *Organizational behavior*. The Dryden Press.
- Wall, V., Nolan, L. (1987). Small group conflict: A look ad equity, satisfaction, and styles of conflict management. *Small Group Behavior*, 188-211.
- Yikl, G. (1981). *Leadership in organizations*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

КЛАСИФИКАЦИЯ НА НЕВРОПСИХОЛОГИЧНИТЕ МОДЕЛИ ЗА ОБРАБОТКА НА ИНФОРМАЦИЯ

Малина Йорданова*

CLASSIFICATION OF NEUROPSYCHOLOGICAL MODELS OF INFORMATION PROCESSING

Malina Jordanova

The purpose of this article is to provide a framework from which to evaluate neuropsychological models of information processing. Selected models that have well established empirical support are organized in terms of their potential complexity. The latter is assessed by the number of dimensions (Cartesian coordinates) upon which the models are based. Some neuropsychological models of information processing primarily focus on only one dimension, others on two or on all three dimensions. Examples of each group of models are introduced and the major differences and similarities among the models are identified. The models that have been reviewed provide an useful guidance for both theoretical and applied research programs.

Целта на тази статия е да даде кратка представа за наличните невропсихологични модели за обработка на информация.

Подбрани са само модели, за които съществуват множество солидни доказателства. Моделите са подредени, като се има предвид тяхната структура. Тя се основава на броя на координатите, взети предвид при разработването на моделите. Преди да премина към описание на отделните модели и техните основни характеристики, ще припомня трите Картезиански координати, въведени от Hughlings Jackson в края на миниля век.

1. x – оста или латералната (сагитална) координата е най-използвана и неизменно свързана с невропсихологичните изследвания в развитие. Чрез нея се определят ляво-десните различия в нервната система.

2. y – оста или вертикалната координата представя развитието на нервната система „нагоре“ от гръбначния мозък до новата кора.

3. z – оста или предно-задната координата разграничава предните от задните нервни сегменти.

Тези три координати са използвани при класифицирането на изложените по-долу невропсихологични модели. Разбира се, далеч съм от

* д-р Малина М. Йорданова – кмн Институт по психология, БАН

мисълта, че това е единственият и най-правилен начин за класификариране на дадения материал. Но ми се струва, че използването на координатите на H. Jackson дава възможност за по-ясно отграничаване на моделите и за юрархичното им подреждане.

Някои от описаните модели използват само една от споменатите координати, други – две или три от тях. Това дава основание за групиране на подбраните модели като едно-, дву- и тримерни.

1. Едномерни модели

Едномерните модели фокусират само върху една плоскост – сагиталната. Тук спадат модели, чийто основен принцип е принципът за латерализацията на мозъчните полукулъба. Повечето от моделите се основават на доказателствата за перцептивните асиметрии, получени при различни поведенчески експерименти (Elian et al., 1993; Jonassen, Grabowski, 1993; Borg, Neely, 1993). Те се разделят на две големи групи – аферентни и еферентни модели.

Аферентните модели наблюгат на контраплатералните нервни пътища, свързващи отделните рецепторни органи със срецуположните корови райони. Често те се означават и като „bottom-up“ или „data-based“ модели.

В основата на аферентните модели е ролята на мозъчната кора за насочване на вниманието и за контролиране на възприятията от околната среда. Наричат се още „top-down“ модели.

Целта на едномерните модели е да съпоставят и приплетат принципите на когнитивната психология с тези на неврологията. Традиционно аферентните модели са по-тясно свързани с неврон науките, а еферентните модели – с когнитивните науки.

1.1. Аферентни модели.

Предшественик на аферентните модели е моделът на D. Kimura (1967), в който авторката обяснява посоката на наблюдаваните перцептивни асиметрии с нервните пътища от рецепторните органи към хемисфера, специализирана за обработка на даден тип информация.

Общо за всички аферентни модели е, че:

а) разглеждат всяка задача като състояща се от по-дълга или по-къса редица съставни операции. Последните трябва да бъдат извършвани в определен ред. В най-опростения случай всяка операция използва резултатите от предходния етап. Приема се, че преходът от една операция към друга не е задължително да се извърши едва след приключването на предишния етап. Възможно е да се премине към следващия ход веднага след като поне част от резултатите от преходния етап са

готови и прехвърлени нататък по веригата. Даже и след като моделите стават по-сложни, строгата последователност на операциите остава като една от основните характеристики на аферентните модели (Moskovich, 1986).

б) за аферентните модели мозъчните полукулъба са специализирани, полунезависими обработващи системи, които могат да обменят помежду си информация. Приема се, че всяка от хемисферите притежава макар и ограничен обем собствени ресурси в допълнение към общите такива (Moskovich, 1986).

Аферентните модели за информационна обработка обясняват наблюдаваните асиметрии в процесите на възприятие по два начина.

Първият предполага, че всяко от мозъчните полукулъба е в състояние да извърши самостоятелно обработката на информационния поток. Но отделните операции, включени в тази обработка, се извършват от двете хемисфери по различен начин и с различна ефективност. Ще илюстрирам казаното по-горе с пример. Трябва да се извърши зрителната задачата *A*. Това е свързано с осъществяването на следната поредица операции *k, l, m, n*. Операция *m* може да се осъществи по различен начин от двете полукулъба. Дясната хемисфера я реализира по-точно и по-бързо, отколкото лявата. Ако задачата бъде предоставена на дясната хемисфера (в лявото полупространство), която осъществява операция *m* по-бързо и по-точно, то задачата ще бъде изпълнена по-лесно и ефикасно от колкото в случай, че е предоставена на лявата хемисфера. Ще възникне и ще бъде регистрирана асиметрия в изпълнението на задача *A* в полза на дясното мозъчно полукулъбо.

Вторият начин за обяснение на перцептивните асиметрии от аферентните модели предполага, че поне една от операциите, необходими за обработка на информацията, може да бъде осъществена единствено от една от церебралните хемисфери. Нека се върнем отново към споменатата задача *A*, изпълнявана чрез операциите *k, l, m, n*. Тя е подадена направо на дясната хемисфера. Ала една от операциите *l* може да бъде осъществена единствено от лявата хемисфера. В такъв случай ще се наложи след извършване на предходната операция *k* изпълнението на задачата да се прехвърли на другата хемисфера чрез комисуралните връзки. Има много доказателства, че операции, изискващи междухемисферен транспорт, се осъществяват по-бавно, а понякога и по-неточно в сравнение с операции, ненуждаещи се от прехвърляне през комисурите. Или ще възникне асиметрия при задача *A* в полза на лявата хемисфера, защото изпълнението на задачата там не е свързано с използване на междухемисферните връзки.

Ако обобщим, аферентните модели извличат функционалната специализация на мозъчните полукулъба в обработката на информация от наблюдаваните перцептивни асиметрии.

1. 2. Еферентни модели

Предшественик на еферентните модели е селективната активационна хипотеза на Kinbourne (1970). Според нея наблюдаваните перцептивни асиметрии са резултат от различната активация на двете мозъчни полукълба. Последната се дължи на въвличането на хемисферите в осъществяването на вторични задачи, а не на разнородните обработващи възможности на двете полукълба. И тъй като нервните пътища в полоямата си част са насочени към противоположната хемисфера, различната активация на хемисферите ще доведе до по-силна концентрация на вниманието в полупространството противоположно на по-активираната хемисфера. Днес селективната активационна хипотеза се приема с много резерви.

1. 2. 1. Модел на Friedman и Polson

Един от първите еферентни модели е на Friedman и Polson (1981). Основните характеристики на модела са следните:

– Всяка хемисфера е независима и разполага със собствена система от ресурси за осъществяване на информационна обработка. Наличните ресурси не са безкрайни, а строго ограничени. Ето защо често се налага при осъществяване на редица операции в рамките на едно и също мозъчно полукълбо, последните да се конкурират за наличните ресурси.

– Капацитетите на двете хемисфери са еднакви. Нито едно от мозъчните полукълба не е в превилигировано положение.

– Активирането на една от хемисферите неизменно води до активиране и на другата хемисфера. С това, както и с предходното твърдение теорията на Friedman и Polson влиза в остро противоречие със селективната активационна хипотеза, приемаща възможността за различна активация на двете хемисфери.

– Продуктът на едната хемисфера е достъпен за другата хемисфера чрез междухемисферните връзки.

Доказателствата в подкрепа на този модел идват от изучаването на реакциите при изпълнение на две конкурентни задачи (Nebes, Corkin, 1990; Drenth et al., 1990). Да илюстрираме казаното с пример. Трябва да бъдат изпълнени задачите *A* и *B*. Когато задача *A* се извършва от едната хемисфера (операциите за изпълнението ѝ са разположени в една от хемисферите), за извършване на втората задача *B*, в рамките на същата хемисфера, остават на разположение относително по-малко налични ресурси. Разбира се, това не би се случило, ако операциите по задача *B* са разположени поначало в другата хемисфера. Или наблюдаваните и регистрирани перцептивни асиметрии, свързани със задача *B*, отразя-

ват всъщност разликите в ефективното боравене с информационния поток от страна на двете хемисфери.

1. 2. 2. Теория на Kinsbourne

В началото на 80-те години Kinsbourne (1982) публикува теорията си за функционалното церебрално пространство. Той не я нарича модел, но по същество тя е алтернативна на еферентния модел на Friedman и Polson (1981).

Kinsbourne (1982) не счита за необходимо да приеме някакво ограничение в капацитета на двете хемисфери. Авторът разглежда мозъка като диференцирана нервна мрежа, състояща се от компоненти, отговорни за осъществяването на определени когнитивни операции. Обработката на информация, според Kinsbourne, включва големи райони от общото мозъчно пространство, а не единичен локус, където първоначално е започната възбудната реакция. Следователно конкурентните задачи влизат в конфликт тогава и дотолкова, когато и доколкото необходимите за извършването им операции се припокриват.

Моделът на Kinsbourne има подкрепа от поведенческите изследвания на дихотични и тахистоскопични тестове (Melora, Liedermann, 1985; Kinsbourne, Hiscock, 1983).

Освен описаните дотук модели, известни в англосаксонската литература и като „resource models“ или „dual task models“, съществуват и т. нар. „top-down“ модели. Те се опират на някои резултати от неврологичната практика и освен споменатото по-горе приемат, че късните стадии на информационната обработка могат да окажат влияние на предходните етапи. Тези влияния „отгоре надолу“ оперират само на определени места в поредицата от информационни операции и техният ефект обикновено е ограничен само до предходната операция (Moskovitch, 1986).

2. Двумерни модели

Моделът, оказал най-голяма влияние върху невропсихологията в света, е предложен от Ал. Лурия (1973). Той е илюстрация за гениално съчетаване на анатомични и неврологични данни с експериментално-поведенчески изследвания. Авторът наблюга главно върху две координати – вертикалната и предно-задната.

2. 1. Модел на Лурия

Лурия отделя три основни мозъчни апарати или три основни функционални блока, чието участие е абсолютно необходимо за осъщест-

вяването на която и да е психична дейност. С тези разсъждения той се обявява против стриктния локализационистичен подход при разглеждането на информационните процеси. Характерно за блоковете на Лурия е, че те имат йерархичен строеж, богати са на връзки както помежду си, така и вътре в самите блокове. Всеки блок влияе върху другите два блока и изпитва в отговор тяхното взаимодействие.

Първият блок обезпечава регулацията на тонуса и бодърстването. Той се състои от възходящите и низходящите части на ретикуларната формация (вертикална ос). Ретикуларната формация представлява мрежа от нервни клетки, разположени в моста, продълговатия мозък, средния мозък. Тя има връзки и с по-дистално разположените части на нервната система и опосредства регулиращото влияние на мозъчната кора върху подлежащите стволови образувания. Първият блок има тонизиращо, задръжно и регулиращо влияние върху тонуса на кората. Той е в двойствени отношения с кората – упражнява влияние върху коровия тонус, но и изпитва регулиращото влияние от страна на самата кора.

Лурия нарича първия блок още и неспецифичен, за да го отличи от другите, специфичните мозъчни системи. С това название авторът подчертава широко разпространеното преди повече от 30 години убеждение, че действията на първия блок засягат равномерно и сензорните, и двигателните функции на организма.

Вторият блок се нарича блок за приемане, преработка и съхраняване на информация. Разположен е в задните отдели на мозъчните полукълба и включва окципиталните (зрителни), темпоралните (слухови) и париеталните (общочувствителни) отдели на кората заедно с подкоровите им структури. Към този блок спадат и коровите апарати на вкусовия и обонятелния анализатор, които заемат незначителна част от новата кора.

Вторият блок има йерархичен строеж (предно-задна ос). Изграден е от надстроени едни над други:

- първични или проекционни корови зони. Приемат информациата и я разделят на съставните ѝ части.

- вторични или проекционно-асоциативни зони. Кодират съставните части на информацията и превръщат соматотопичните проекции във функционални системи.

- третични зони или зони на припокритие. Осъществяват съвместната работа на анализаторите и изработката на символни схеми, които са в основата на познавателната дейност.

Йерархичните зони на втория блок работят по законите за:

- a) намаляваща модална специфичност, т.е. модалностната специфичност е най-силно изразена в първичните зони, по-слаба е във вто-

ричните и липсва в третичните зони;

б) нарастваща латерализация на функциите, т.е. преимуществено свързване на някои функции с определено мозъчно полукълбо с прехода от първични през вторични към третични зони.

Третият блок се нарича още блок за програмиране, регулация и контрол на сложните форми на съзнателната дейност.

Този блок формира плановете и програмите за действие, следи за тяхното изпълнение, регулира поведението, привеждайки го в съответствие с първоначалното планиране или с формулираните чрез намерения и замисли, коригира допуснатите грешки.

Третият блок е разположен в предните отдели на хемисферите, напред от предната централна бразда. Изграден е от апарати от еферентен, двигателен тип, намиращи се постоянно под влияние на втория, аферентен блок. „Изходна врата“ на този блок е двигателната мозъчна кора.

Третият блок също е построен йерархично и работата му се подчинява на принципите на намаляваща специфичност и нарастваща латерализация на функциите. За разлика от втория блок, тук процесите вървят в низходящо направление. Те започват от по-високите – третични и вторични зони, където се формулират двигателните планове и програми, и след това преминават към първичните двигателни зони. Последните изпращат подготвителни двигателни импулси към периферията.

Чрез мощни снопове възходящи и низходящи влакна третият блок е в тясна връзка с ретикуларната формация и с всички отдели на кората на големите полукълба.

Всяка форма на съзнателна дейност се осъществява, опирайки се на съвместната работа на трите блока. Лурия илюстрира това с два примера, станали класически.

1. Трите блока допринасят за осъществяването на която и да е форма на възприятие по следния начин:

I-ят блок обезпечава нужният тонус на кората.

II-ят блок анализира и синтезира постъпващата информация.

III-ят блок придава активния характер на възприятието, като осъществява търсещите движения.

2. Участието на функционалните блокове в реализацията на което и да е движение е:

I-ят блок осигурява тонуса на кората, а оттам и тонуса на мускулите, без който координираните движения са невъзможни.

II-ят блок осъществява аферентните синтези, в системата на които протича движението.

III-ят блок подчинява движението на съответните намерения. Той създава програма за изпълнение на двигателния акт, обезпечава регулацията и контрола на противата движение, благодарение на което се запазва организираният му смислен характер.

2. 2. Модел на Лурия-Das

Моделът на Лурия е доразвит от Das, Kirby и Jarman (1975) и става известен като модел на Лурия-Das, а през последните години и със съкращението PASS (Planning Arousal Simultaneous Successive) (Naglieri, Das, 1990~). Основните характеристики на модела на Лурия са напълно запазени, въпреки че ударението е върху втория и третия функционален блок. Теоретичните основи на модела предизвикват интереса на редица изследователи. Успешно се операционализират редица когнитивни процеси обезпечавани от втория и третия блок и се натрупват много експериментални доказателства (Gnys, Willis, 1991).

Авторите само обогатяват някои аспекти от оригиналния Луриев модел, а именно:

1. Подчертава се по-ясно връзката на симултантните и сукцесивните кодиращи процеси за придобиването, натруцването и използването на информация.
2. Набляга се на това, че всеки от функционалните блокове неизменно участва в осъществяването на всички когнитивни задачи, но отделните блокове доминират при тази съвместна работа в зависимост от вида на извършваната задача. Например първият блок ще доминира в задачи, изискващи човек да внимава за определени стимули. Такава ситуация се създава при дискриминативните тестове, в които една фигура трябва да се разпознае и избере сред редица стимули. Вторият блок има превес в ситуации, изискващи да се интегрират различни компоненти. Третият блок доминира в задачи, свързани с планиране на последователни етапи за постигане на някакво решение при отчитане ефективността на използваната стратегия и при необходимост от промяна на последната.

3. Тримерни модели

Тримерните модели започват да се разработват едва през последните години. Първа стъпка в това отношение прави Лурия (1973) чрез закона си за прогресивната латерализация на функциите и наблягането на ролята на онтогенезата за установяването на хемисферната специализация.

Причината за липсата на тримерни невропсихологични модели се дължи до голяма степен на затвърдените в литературата не съвсем верни и непълни представи за две важни хипотези – хипотезата за екви-потенциалността и хипотезата за прогресивната латерализация на функциите. Ето защо се налага бегло да се спра на тези две хипотези.

Традиционно и двете хипотези се свързват с разбирането, че в онтогенезата хемисфериалната специализация за дадена функция може да

се променя. Широко разпространено в литературата схващане е, че еквипотенциалността е синоним на двустранна симетрия на дадена функция, като обикновено се има предвид речта (Hauert, 1990; Hahn, 1987; Woods, Teuber, 1978). Прогресивната латерализация пък се схваща като синоним на намаляваща двустранна симетрия главно за речта, като последната се латерализира преди настъпването на пубертета в една от хемисферите (лявата в большинството случаи).

3. 1. Хипотеза за еквипотенциалността

Хипотезата за еквипотенциалността е популяризирана от Lashley през 1921 г. като начин за обяснение на възстановяване на мозъчните увреди при хора и при гризачи. По определението на Lashley еквипотенциалност означава „несъмнената способност на всяка интактна част на дадена функционална област да осъществява със или без спадане на ефективността функциите, които са загубени при разрушаване на цялото. Споменатата способност варира от област до област и в зависимост от характера на въвлечените функции. Вероятно тя е характерна само за асоциативните зони и за функциите, по-сложни от простите сетивни и моторни актове“.

Определението на Lashley за еквипотенциалността е:

а) неутрално по отношение на еквипотенциално разположените структури. Авторът не споменава нито ипсилатерално, нито контролатерално на увредите разположение.

б) активацията на еквипотенциалната способност ще следва мозъчната увреда.

С други думи, прилагана без изменения, оригиналната еквипотенциална хипотеза няма нищо общо с двустранната симетрия на хемисферите и е в състояние да обясни случаи и на вътрехемисферна и на междухемисферна реорганизация след ранни мозъчни увреди.

3. 2. Хипотеза за прогресиращата латерализация

Разделянето на мненията за теоретичната стойност на тази хипотеза се дължи на факта, че в литературата са лансиирани различни становища какво точно изразява хипотезата.

Първото, което можем да наречем традиционно, е свързано с името на Marie и Lenneberg (Vernon, 1994; Спрингер, Дейч, 1983). Според тях прогресивната латерализация предполага, че с развитието на индивида настъпва свиване, смаляване на мозъчната основа за осъществяването на дадена функция. В началото функцията е разположена двустранно, но постепенно тя остава представена само в едната хемисфера. Натрупаните през последните години данни недвусмислено

но показват, че двете мозъчни хемисфери са поначало асиметрично организирани (Vernon, 1994; Obrzut, Hynd, 1986).

Второто алтернативно разбиране на прогресивната латерализация принадлежи на Лурия (1973). Според неговият закон за прогресивната латерализация (2.1) функциите постепенно преминават от първичните през вторичните към третичните зони. В крайна сметка лявата *голямо-мозъчна* хемисфера при большинството хора става доминантна, отговорна за осъществяването на речевите функции, докато дясната хемисфера, несвързана с речта, остава недоминантна. Така включвайки предно-задната координатна ос, Лурия дава нова насока за развитие на хипотезата за прогресивната латерализация.

Трети вариант на хипотезата за прогресивната латерализация предлага Whitaker (1983). Със своята *концепция за автоматизацията* Whitaker си поставя за цел да обясни единствено промените в хемисферната латерализация на речевите функции. Whitaker приема, че сложните форми на поведение, като речта, трябва да са изградени от автоматизирани и волеви актове. Авторът постулира:

а) Автоматизираните актове се осъществяват от кората. Нужен е някакъв минимум от организация в зрелия мозък, който да даде възможност тези процеси да се извършват с минимална концентрация на внимание; при висока степен на съгласуваност; при необходимост от минимално количество енергия; бързо и в определен времеви порядък.

б) Мозъчната тъкан, отговорна за тези процеси, е разположена около Силвиевата и Роландовата бразди. Whitaker отбелязва, че тази част от кората (от която хемисферната специализация напредва в предно-задна посока) еволюционно е най-млада и нейните структури съзряват и се диференцират с възрастта.

Така от 1922 г., когато Marie първоначално излага становището си за прогресивната латерализация на функциите, до средата на 80-те години хипотезата претърпява различни тълкувания. Даже и в момента, всеки от изложените варианти има свои привърженици.

3. 3. Тримерен модел на Satz, Strauss и Whitaker

Satz, Strauss и Whitaker (1990) създават първия тримерен невропсихологичен модел за обработка на информация. Авторите се опират на:

- всичко ценно от съществуващите едно- и двумерни модели и главно на модела на Лурия;
- на оригиналната хипотеза за еквипотенциалността;
- на концепцията за автоматизацията на Whitaker (1983) и
- на натрупаните данни за неравномерно съзряване на коровите структури особено в лявото мозъчно полукълбо (Stelmach, Requin, 1992; Satz et al., 1990; Campbell, Whitaker, 1986; Eidelberg, Galaburda, 1984).

Същността на модела се състои в следното:

1. Обработката на информация се осъществява чрез серии последователно подредени операции. Операциите се подчиняват на закона за прогресивната латерализация на функциите на Лурия. Споменатият закон от своя страна прекрасно се съчетава с натрупаните през последните години данни за неравномерното функционално съзряване на мозъчната кора. Или, с развитието на индивида мозъчните функции прогресивно се преместват от първичните корови зони, които са по-зрели при раждането, през вторичните асоциативни зони, съзряващи по-късно, до третичните зони на припокритие (на границата между темпоралния, окципиталния и париеталния лоб), които съзряват напълно най-късно и които осъществяват сложните многомодални речеви функции. Така онтогенетичното развитие на хемисферната специализация се приема като динамичен процес, разгърщащ се в трите координатни оси – латералната *x* ос (ляво – дясно направление), вертикалната *y* ос (подкорие – кора) и *z* оста (предно – задно направление).

2. Satz, Strauss и Whitaker разглеждат коровата специализация на речевите функции като динамичен процес, развиващ се в детска възраст не само в предно-задна, но и във вертикална (подкорие – кора) посока. Това означава, че ляво-дясната асиметрия на мозъчните полукулба може да е неизменна, може да се установява в най-ранна възраст, но същото не се отнася до функционалната специализация. Последната може да се променя с постепенното съзряване на мозъчната кора около Силиевата и Роландовата бразди и ангуларния гируз.

3. Авторите разделят функционалното съзряване и структурното съзряване на мозъка. Това са две различни понятия, между които може да има, но може и да няма връзка. Степента на съзряване на мозъчните структури може да доведе до определено ниво на функционална организация в една структура, докато при други структури степента на организация може да е независима от хода на съзряването.

4. Satz, Strauss и Whitaker постулират, че еквипотенциални субстрати съществуват в незрятата централна нервна система. Те могат да бъдат активирани едва след мозъчна увреда, за да заместят дейността на нарушените структури. С други думи, на основата на оригиналната хипотеза за еквипотенциалността, развитието на хемисферната специализация се разглежда като динамичен процес, включващ трите координатни измерения.

Така Satz, Strauss и Whitaker (1990) успяват да разработят един наистина тримерен невропсихологичен модел за преработка на информация.

4. Прилики и разлики между моделите

В заключение ще обърна внимание на основните прилики и разлики между описаните модели.

Различия:

1. Моделите са разработени, използвайки различни координати. Едномерните модели поставят ударението върху сагиталната ос, двумерните – върху вертикалната и фациалната. Тримерният модел съчетава ценните елементи от предходните модели и се разгръща и в трите координати.

2. Всеки от моделите е получил през годините емпирични доказателства за правотата си, но тези доказателства идват от различни области. Едномерните модели се подкрепят на анатомично и физиологично равнище, двумерните – моделът на Лурдия – на анатомично и поведенческо ниво, докато тримерният модел включва всички видове доказателства. Последното е обяснимо – този модел се основава на предходните модели.

Моделите, за които стана дума, имат две основни прилики:

1. Всички модели приемат, че високо специализираната централна нервна система обработва информацията чрез мрежи от последователни операции или, с други думи, чрез редица функционални системи.

2. Всички модели отхвърлят локализационистичният принцип, който застъпва становището за функционалната изключителност на определени мозъчни райони.

Независимо от съществуващите прилики и различия в подкрепа на всеки от споменатите модели има много доказателства. Това превръща моделите в полезни теоретични бази, на основата на които да се формулират нови хипотези и да се разработват теоретични и приложни изследователски проекти.

ЛИТЕРАТУРА

- Лурдия, А.Р. (1973). Основы Нейропсихологии. Изд. Московского Университета.
- Спрингер, С., Дейч, Г. (1983). Левый мозг, правый мозг. Москва, Мир.
- Borg, G., Neely, G. (Eds.) (1993). Fechner Day 92. Stockholm: Stokholms Universitet.
- Campbell, S., Whitaker, H. (1986). Cortical maturation and developmental neurolinguistics. In J. Obruzut, G. Hynd (Eds.) Child Neuropsychology, New York & Academic Press.
- Das, J., Kirby, J., Jaman, R. (1975). Simultaneous and successive synthesis: An alternative model for cognitive abilities. Psychological Bulletin, 82, 87-103.
- Drenth, P., Sergeant, J., Takens, R. (Eds.) (1990). European Perspectives in Psychology. Vol. 2, Chichester: John Wiley & Son.
- Eidelberg, D., Galaburda, A. (1984). Inferior parietal lobule: Divergent architectonic asymmetries in the human brain. Archives of Neurology, 41, 843-852.

- Eilan, N., McCarthy, R., Brewer, B. (Eds.) (1993). *Spatial Representation: Problems in Philosophy and Psychology*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Hahn, W. (1987). Cerebral lateralization: From infancy through childhood. *Psychological Bulletin*, 101, 376-392.
- Hauert, C. (Ed.) (1990). *Developmental Psychology: Cognitive, Perceptuo-Motor and Neuropsychological Perspectives*. North-Holland: Elsevier.
- Gyns, J., Willis, W. (1991). Validation of executive function tasks with young children. *Developmental Neuropsychology*, 7, 487-501.
- Friedman, A., Polson, M. (1981). Hemispheres as independent resource systems: Limited-capacity processing and cerebral specialization. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 7, 5, 1031-1058.
- Jonassen, D., Gabrowsky, B. (1993). *Handbook of Individual Differences, Learning, and Instruction*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kimura, D. (1967). Functional asymmetry of brain in dichotic listening. *Cortex*, 3, 163-178.
- Kinsbourne, M. (1982). Hemispheric specialization and the growth of human understanding. *American Psychologist*, 37, 411-420.
- Kinsbourne, M. (1970). The cerebral basis of lateral asymmetries in attention. *Acta Psychologica*, 33, 193-201.
- Kinsbourne, M., Hiscock, M. (1983). Asymmetries og dual-task performance. In J. Heiiige (Ed.) *Cerebral Hemisphere Asymmetry*, New York: Praeger.
- Melora, J., Liderman (1985). Developmental changes in hemispheric independence. *Child Development*, 56, 1184-1194.
- Moskovitch, M. (1986). Afferent and efferent models of visual perceptual asymmetries: Theoretical and empirical implications. *Neuropsychologia*, 24, 91-114.
- Naglieri, J., Das, J. (1990). Planning, attention, simultaneous, and successive (PASS) cognitive processes as a model for intelligence. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 8, 303-337.
- Nebes, R., Corkin, S. (Eds.) (1990). *Handbook of Neuropsychology*. Amsterdam: Elsevier Publishing Co.
- Obrzut, J., Hynd, W. (Eds.) (1986). *Child Neuropsychology*. Vol. 1, San Diego: Academic Press.
- Satz, P., Strauss, E., Whitaker, H. (1990). The ontogeny of hemispheric specialization: Some old hypotheses revisited. *Brain and Language*, 38, 596-614.
- Stelmach, G., Requin, J. (Eds.) (1992). *Tutorials in Motor Behavior II*. North-Holland: Elsevier.
- Vernon, P. (Ed.) (1994). *The Neuropsychology of Individual Differences*. San Diego: Academic Press.
- Whitaker, H. (1983). Towards a brain model of authomatization: A short essay. In McGill (Ed.) *Memory and Control of Action*. New York: North Holland.
- Woods, B., Teuber, H. (1978). Changing patterns of childhood aphasia. *Annals of Neurology*, 3, 273 - 280.

СОЦИАЛНАТА СРЕДА КАТО УСЛОВИЕ ЗА АДАПТАЦИЯ НА ЛИЧНОСТТА

Ангел Величков, Мария Радославова*

SOCIAL ENVIRONMENT AND PERSONALITY ADAPTATION

Angel Velichkov, Maria Radoslavova

A general theoretical framework of social environment is presented. Environment is defined as a relatively stable set of interrelated material components and social relationships. The present approach extends the theory of behavior settings, developed in the field of environmental psychology. Three groups of environmental characteristics are differentiated, some presenting the functional organisation of environment, other ones presenting the environment in relation to the individuals embedded and the rest ones – the environment in relation to the broader social context. A dynamic view of social environment is proposed. Different levels of analysis of environmental dynamics are outlined – events, episodes, situations and environment as a whole entity.

Проблемите за същността на адаптацията и нагаждането и за тяхното съдържание бяха разгледани в друга статия (Величков, Радославова, 1995, под печат). Ние дефинираме адаптацията като състояние на оптимално функциониране, а нагаждането като относително устойчив репертоар от действия, които хората използват, за да се реализират целиите на средата, в която пребивават и своите лични цели. Обърнахме внимание на факта, че взаимодействията на организма с външната среда се осъществяват на различни равнища и се регулират от различни системи. Ето защо проучванията на адаптацията изискват уточняване на двете страни на взаимодействието – каква регулативна система участва в адаптирането и към какви аспекти на външната действителност се осъществява то. Нашите интереси са насочени към изучаване адаптацията на личността, разбирана като цялостна система за регулация на социалните взаимодействия на индивида. Последните са твърде обширни по обхват и включват най-разнообразни поведения. Това поставя определени затруднения при уточняване аспектите на външната действителност, по отношение на които личността се адаптира. Ние считаме, че за да бъде плодотворно, изследването на адаптацията е нужно да се отнесе

* Ангел Величков, ст.н.с. II ст., Мария Радославова, н.с. I ст. - Институт по психология,
БАН

към определени ограничени аспекти на социалното обкръжение, които се поддават на относително ясно дефиниране и могат да бъдат операционно характеризирани. Нашият анализ на възможните социални формации, които могат да отговарят на тези критерии, ни доведе до формиране на представата за социалната среда, по отношение на която личността се адаптира.

Ние определихме социалната среда като относително обособена и устойчиво организирана съвкупност от материални условия и създадени на тяхна основа социални взаимоотношения. Примери за социални среди, които отговарят на това определение, са класната стая с нейното обзвеждане и процесите на взаимодействие между включените в нея хора, болничното отделение с наличната материална база, специалисти и пациенти, семейството и др. под. Социалната среда предоставя определени възможности за действие и удовлетворяване на потребностите и същевременно предава изисквания към индивидите, включени в нея да инвестират време, средства, усилия и други ресурси.

Нашият подход към дефиниране на социалната среда има няколко характерни особености. Първо, ние приемаме относително ограничено разбиране за социалната среда като част от общата организация на социалния живот. В статичен план може да се каже, че в обществото съществуват различни социални среди с определена организация, цели и начини на функциониране. Индивидите живеят в множество социални среди, които са вградени в системата на обществото. Второ, социалната среда не е просто място, където се събират хора. Тя е единна отворена система, през която преминават потоци от вещества, енергия, информация и хора. Трето, социалната среда има определено отношение към включените в нея индивиди. Тя им предоставя възможности за съществуване, за поставяне и постигане на лични цели, за задоволяване на техните потребности. От друга страна, социалната среда предава изисквания и натоварвания за постигане нейните собствени цели. Може да се каже, че съществуват отношения на обмен между индивида и средата. Индивидите инвестират нещо от себе си – усилия, средства или време и получават нещо от средата – заплащане, подкрепа, сигурност, информация и т.н. Четвърто, социалната среда взаимодейства с другите среди и с обществото като цяло. Тези взаимодействия могат да имат най-различен характер – на обмен, на обслужване, на осъществяване на определени функции на социалната система и др. В общата структура на обществото средите се различават по мястото, което заемат в него – има престижни среди и такива, които обозначават някаква социална стигма. Съответно, присъствието в една социална среда може да бъде награждаващо поради нейния статус, докато по същите причини други среди могат да бъдат източник на допълнителни зат-

руднения за индивида.

Пето, различните социални среди по различен начин регламентират присъствието на индивидите в тях – някои имат задължителен характер (посещаването на училище), други разчитат на доброволно попадане на хора в тях (напр. клуб по интереси), докато трети ограничават по определен начин достъпа до тях (заемането на определено работно място). Следователно хората до определена степен са свободни да избират своите среди, до определена степен са задължени да попаднат в други такива и до определена степен са ограничени в своя избор на среда.

Теория за поведенческите обстановки

Нашият подход към дефиниране на социалната среда, както накратко е представен тук, напълно съответства на концепцията за поведенческите обстановки. Тий като тази концепция има дълга традиция и е разработена в известни подробности считаме, че е целесъобразно да се спрем подробно на нея.

Barker (1987) разглежда поведенческите обстановки като интегрирани цялости от човешки и материални компоненти, които взаимодействват, за да изградят отграничена, саморегулираща се и подредена система. Всяка такава система има основни функции, които се осъществяват чрез нейната програма за взаимодействие между индивидите и материалните елементи на средата. Основна особеност на поведенческите обстановки е, че те съществуват независимо от смяната на хората, които са в тях, т.е. те имат свой собствен живот. На второ място, постигането на системните цели и функции на поведенческите обстановки се осъществява чрез налагане на програма от типични поведения на индивидите, включени в тях. Тези поведения се определят от общо организиращо начало, което не може да се изведе от функционирането на отделните компоненти на поведенческите обстановки. Този автор набляга на обстоятелството, че поведенческата обстановка не допуска да останат в нея онези индивиди, които не осъществяват действия, насочени към нейното поддържане. Характерна особеност на поведенческите обстановки е, че те „...не са неутрални места, където хората се събират по свои лични съображения, те са йерархично организирани, саморегулиращи се, динамични цялости, които манипулират поведението на човешките компоненти към поддържане състояние на равновесие на обстановката“ (с. 1421). Поведенческите обстановки се различават по разнобразие и стабилност на установените модели на поведение и сила на тяхната принудителност за поддържането на системата. Всяка

обстановка освен това допуска индивидуални действия и доколкото те не влизат в противоречие с нейните функции, нямат съществено значение за нея.

Winkel (1987) отбелязва, че всяка поведенческа обстановка, освен нейните изисквания към индивида, съдържа и потенциални възможности за достигане на неговите лични цели. Според него хората оценяват всяка среда от гледна точка на това, доколко тя отговаря на техните изисквания и избират да попаднат в една обстановка и да отбягват друга. Този избор обаче невинаги може да бъде направен свободно, тъй като социалното и икономическо устройство на обществото до голяма степен предопределя поведенческите обстановки, в които хората с даден социално-икономически статус могат да попаднат.

Концепцията за поведенческите обстановки се развива и допълва от Wicker (1987). Той посочва, че поведенческите обстановки до голяма степен са социални конструкции – те са резултат от придаване на смисъл и от интерактивните поведения на участниците. Обстановките постоянно се пресъздават и променят, когато постъпват нови хора и материалната база се изменя. Те имат свой жизнен цикъл, преминават през различни етапи – възникване, растеж, диференциране, упадък и разпад. Wicker добавя, че поведенческата обстановка има три основни аспекти, всеки от които включва специфични елементи. Първият аспект са ресурсите, съставени от следните елементи: хора, поведенчески обекти, използвано пространство, информация и резерви. Вторият аспект съдържа елементи, отнесени към външната динамика: личностни когниции и мотиви, функционални дейности, социални процеси, растеж и диференциация на функционирането, стабилност и гъвкавост на процедурите, упадък, интервенции от външни агенти. Третият аспект се обозначава като контекст и включва общи фактори на средата (например култура, правна система, икономика и др.), история (т.е. предхождащи създаването на поведенческата обстановка събития), комуникативни мрежи с други обстановки. В зависимост от стадия на развитие на поведенческата обстановка посочените елементи преминават през различни състояния. Този подход дава възможност поведенческите обстановки да се анализират в структурно и динамично отношения. Същественото в тези анализи е да се уточни екологичната ниша в рамките на обществото, която дадена обстановка заема. Приема се, че когато такава ниша не може да бъде заета и запазена, настъпва разпад на обстановката.

Теорията за поведенческите обстановки набляга на техния системен характер. Тя позволява да се проучват различни социални структури като обособени цялости със свой начин на съществуване и функциониране. Всяка поведенческа обстановка има свой облик (изразен чрез нейните организирани принципи, място в социалната система,

начин на функциониране и т.н.), който налага отпечатък върху индивидите, включени в нея. От гледна точка на проблемите за адаптацията това означава, че поведенческите обстановки предоставят специфични условия за постигане и/или ограничения за оптималното функциониране на личността в тях.

Характеристики на социалната среда

Независимо от спецификата на всяка конкретна социална среда ние считаме, че е възможно да се очертаят някои общи за всички среди характеристики. Отчитането на тези характеристики дава възможност първо, да се сравняват различни социални среди и да се търсят някои общи особености между тях и второ, да се проследи с по-голяма определеност кои аспекти на средите имат облекчаващи или затрудняващи адаптационния процес влияния. От наша гледна точка характеристиките на средата могат да се отнесат към три основни групи:

а) структурни и функционални характеристики, които гарантират организацията и функционирането на социалната среда като обособена система,

б) характеристики на средата по отношение към пребиваващите в нея индивиди. Те обединяват онези страни от функционирането на средата, които непосредствено засягат оставането на индивида в нея и постигането на неговите лични цели,

в) характеристики на средата като част от по-широката социална система. Те описват начина, по който поведенческата обстановка съществува в контекста на обществото и отношенията, които се задават на индивида, попаднал в нея.

В зависимост от особеностите на конкретната социална среда конфигурацията на тези характеристики може да има специфичен характер, поради което не е възможно да се представи пълен или достатъчно подробен опис на всички тях. Трите групи характеристики са тясно свързани помежду си. За специфична среда те имат специфично съдържание и начини на взаимодействие. Независимо от това могат да се очертаят следните основни характеристики на социалната среда:

Характеристики, свързани с организацията и функционирането на средата – правила на функциониране, стабилност на целите и изискванията, структурираност на функционалните отношения.

Характеристики на средата по отношение на индивидите – натоварване, строгост на реда, удовлетворяване на личните потребности, възможности за смяна на заеманата позиция.

Характеристики на средата по отношение на по-широката социал-

на система – престижност, достъпност, изолираност, знаци за принадлежност към нея.

Трябва да се отбележи, че някои от посочените характеристики нямат еднозначен психологичен смисъл за индивидите. Например носенето на отличителни знаци за принадлежност към високо престижна среда е въпрос на гордост, докато подобни или други отличителни белези, обозначаващи принадлежност към непрестижна среда, са опозорявачи. Важно е да се отчита взаимодействието между отделните характеристики, балансът между изисквания и натоварвания, от една страна, и получаваните облаги за индивида – от друга. Трябва също така да се има предвид, че определени характеристики могат да имат различен субективен смисъл в зависимост от цялостната конфигурация на средата. Когато тя е благоприятна от субективна гледна точка, хората са склонни да приемат и някои ограничения и натоварвания, докато при неблагоприятна конфигурация положителните характеристики няма да бъдат достатъчни за успешно адаптиране.

Динамични аспекти на социалната среда

Описанието на средите чрез техните характеристики ни дава донякъде обща статична картина на условията, към които трябва да се осъществи адаптацията. То позволява да се очертаят „морфологичните“ им особености, но не е информативно по отношение техния начин на функциониране. Всяка социална среда обаче е динамично цялостно образование, в което протичат различни процеси. Поради това изучаването на средите изисква концептуализиране на процесуалните аспекти на тяхното съществуване. Можем да очертаем няколко основни посоки, в които протичат процесите в социалната среда.

На първо място, това са процеси, насочени към реализиране основните функции на средата. В зависимост от тяхната специфика тези процеси имат различно съдържание – например грижи за децата в семейната среда или извършване на парични операции в банковия офис. На второ място диференцираме процеси, насочени към запазване на системния характер на средата. Те са свързани с поддържане на правилата и нормите, по които средата е организирана и преразпределение на функциите и задълженията на човешките ресурси при възникване на непредвидени обстоятелства – например при отсъствие на някои служители поради отпуск или заболяване. Третата група са процеси за запазване и поддържане на екологичната ниша, заемана от дадена среда. Те могат да бъдат насочени към външното социално обкръжение (например рекламиране на даден ресторант) или към вътрешните ресурси

на средата (например изискването да се носи униформа на работното място). Четвъртата група са процеси, ориентирани към модификация и развитие на средата – разкриване на нови позиции за включените хора, разширяване на функциите на средата, усъвършенстване на материалната база и т.н. Накрая, могат да се обособят процеси, предизвикани от индивидуалното поведение на участниците в средата. Те имат твърде разнообразен характер и произтичат от личните цели, планове и перцепции на включените индивиди.

Реалното функциониране на социалните среди предполага едновременно осъществяване на множество процеси, които са взаимосвързани и взаимно обусловени. Поради това подробното изучаване на дадена социална среда предполага анализ на противата в нея процеси. Този анализ може да бъде направен на няколко равнища.

Най-ниското равнище включва проследяване на събитията, които се случват в средата. Под събитие разбираме всяко въздействие върху материалните компоненти, човешките ресурси или социалните отношения на средата. Събитията могат да се опишат по няколко показателя. Първо, проследяването на агентите, които ги предизвикват, позволява да се разкрият преобладаващите фактори във функционирането на дадена социална среда. Второ, събитията могат да се оценяват от гледна точка на системните функции на средата – дали са в съответствие с тях или са насочени към нарушаването им. Трето, те се характеризират с различна продължителност – от краткотрайни въздействия до влияния, които продължават с дни или дори месеци. Четвърто, събитията имат различен обхват върху материалните и човешките компоненти на средата – някои от тях засягат съвсем незначителна част от тях, докато други въвличат основните ресурси на системата. Пето, някои събития са типични за дадена социална среда, докато други са изключение или дори са неочеквани.

Анализът на събитията, които се случват в дадена социална среда, позволява да се разкрият най-дълбоките основи на процесите, които противат в нея. Комплексното обхващане на събитията в средата или дори на отделна съществена част от тях дава възможност за очертаване на специфичните взаимодействия на средата с външната действителност и между нейните компоненти.

Събитията в средата могат да противат изолирано едно от друго, да бъдат редоположени или да са организирани в определена последователност. В последния случай има основания анализът на динамичното функциониране на социалната среда да се прави на следващото по-високо равнище. Тук е уместно да се използва концепта за епизодите. Harrte & Secord (цит. по Argyle, 1979) определят като епизод всяка поредица от събития, които са обединени по някакъв принцип. Такъв принцип може да бъде следването на определен собствен план,

наличието на начало и край на поредицата или организирането на събитията според определени формални правила. Argyle (1981) разграничава епизоди с различна продължителност, като по-дългите от тях свързва с целите на средата. За нас епизодите представляват интерес, тъй като те представляват организирани цялости от събития и свързани с тях поведения. Можем да се разграничат два основни типа епизоди – организирани на основата на собствените планове, цели и намерения и организирани съгласно действащите в дадена среда правила и норми на поведение. Епизодите от първия тип могат да бъдат съгласувани със системните функции на средата или да влизат в противоречие с тях, докато вторите са производни от нейното съществуване и имат задължителен характер. Съотношението между двета типа епизоди и в частност на задължителните и противоречащи на целите на средата е информативно за състоянието на средата като цялостна система. Преобладаването на епизоди от първия тип е оправдано в среди, чиято основна функция е обслужване на включените в тях индивиди, но също така да отразява упадъка на среди, които имат надинивидуални социални функции.

Епизодите могат да бъдат описвани по няколко показателя. Например те се характеризират с различна степен на комплексност, отразена чрез броя събития и съответстващи им поведенчески актове, както и чрез тяхното разнообразие. Друга особеност е равнището на стегнатост на епизода, т.е. доколко включените събития и поведения са логически взаимосвързани и следват строга последователност. Анализът на епизодите в една среда дава възможност да се установи последователността в типичните процеси и тяхната организация. Всеки от посочените по-горе процеси на средата има своя логика на подреждане на епизодите, която отразява действието на суперординационен, организиращ принцип на тяхното протичане.

Когато епизодите или отделни събития протичат в дадена социална среда, те обикновено въвличат част от нейните материални и човешки ресурси. Създава се специфична конфигурация от компоненти на средата, която има временен характер и облекчава или затруднява разгръщането на дадени поведения. Тази конфигурация може да се обозначи като ситуация. Ситуацията свързва в едно цяло материалните ресурси, човешкия потенциал и действащите правила за достигане на определена цел, която може да бъде лична или да произтича от функциите на средата. Ситуацията в контекста на средата се разглежда като неин елементарен строителен блок, който се създава и поддържа чрез консенсус в процеса на взаимодействие между хората (Forgas, Van Heck, 1992). Това схващане се различава от повечето разбириания за ситуацията, които я дефинират като възможностите за сензорно възприемане на определена част от тоталната жизнена среда (Magnuson, 1981) или като те-

куща стимулация (Fiske, 1981). Специфично за развиващото от нас съвръзане е това, че средата участва в изграждането на ситуацията чрез предоставяне на материални и човешки компоненти, които взаимодействат по определени правила. Ситуацията влияе върху състоянието на средата, но не се свежда до нея, тъй като във всяка среда възникват и се сменят множество ситуации. Същевременно ситуацията не е просто епизод, защото чрез ангажиране на хора и ресурси се създават специфични условия, които облекчават или ограничават възможностите за протичане на други епизоди.

Анализът на ситуацията, които възникват в социалната среда, може да се направи на няколко различни равнища. Според Block & Block (1981) съществуват три такива равнища. Първото те обозначават като физико-биологична ситуация. Тя може да бъде раздробявана на все по-малки детайли, включително до сензорни въздействия, които не са перцептивно филтрирани и често не подлежат на интерпретация. Това са физическите въздействия на външната среда, на които нервната система като еволюционно изградена цялост е в състояние да реагира. Второто равнище се обозначава като канонична ситуация. Тя е консенсуално дефинираната, консенсуално конструираната или консенсуално възприеманата ситуация. Това е психологичната структура на ситуацията, която се специфицира чрез всеобщо приети категории за обекти, концепти и отношения, правила, стандарти и нормативни очаквания. Каноничната ситуация е това от действителността, което при социалните взаимодействия между хората се възприема и интерпретира по единакъв начин. Третото равнище е функционалната ситуация, която представя непосредствените въздействия върху индивида така, както той ги възприема за определен момент от времето. Тя е онази субективно възприемана част от действителността, на която индивидът реагира.

От гледна точка на представеното от нас съвръзане за ситуацията съществени характеристики, чрез които тя може да се опише, са нейната типичност за средата, дял ресурси на средата, които са въвлечени в нея, степен на съответствие с процесите, които обслужва и на функциите на средата, продължителност, съгласуваност с възникването и протичането на други ситуации. Отчитането на тези характеристики позволява да се проследи как чрез различните ситуации ресурсите на средата се въвличат в нейното функциониране.

Социалната среда е сложна система, в която възникват и протичат едновременно или в определена последователност множество различни ситуации. Някои от тях са свързани с осъществяване на основните и функции на средата, други са насочени към поддържане и възстановяване на нейните ресурси, трети – към поемане на външните въздействия върху средата, а могат да възникват и ситуации, свързани с лични-

те цели и намерения на включените индивиди. Взети в своята съвкупност, преобладаващите в средата ситуации позволяват да се опише нейното функционално състояние. На това равнище на анализ изследователите могат да се интересуват от търсене на отговора на такива въпроси като: Как функционира системата (стабилно и ефективно, отива към упадък или растеж)? Как системата реагира на неочекани събития и с какви ресурси ги посреща? Какви са тенденциите в развитието на средата? Как взаимодействват помежду си различните части на системата? До каква степен и по какъв начин отделните участници в средата са въвлечени в нейното функциониране? Каква е темпоралната организация на ситуацията в средата? Какви субсистеми на средата могат да се обособят в процесуален план?

Проучването на динамичните аспекти на социалната среда, независимо от равнището на анализ, дава възможност да се проникне с различна степен на детайлзиране в нейното функциониране и да се решават различни изследователски задачи. От гледна точка на изследване на адаптацията и нагаждането към социалната среда този анализ може да разкрие поведенията, чрез които те конкретно се достигат в определена социална среда. Тук трябва да отбележим, че според нас оптималното функциониране и поддържане баланса на личните ресурси фактически се осъществяват чрез създаване и управляване на епизоди и ситуации. От тази гледна точка позицията, която отделните участници заемат в дадена социална среда, е от важно значение, тъй като тя им дава различни възможности за влияние и въздействие върху процесите в средата. Хората в различни позиции създават или са въвлечени в различни ситуации в рамките на една и съща социална среда. Освен това заеманата позиция определя и възможностите за влияние върху процесите в средата, което на свой ред има отношение към адаптацията и нагаждането на индивида към нея.

Субективно възприемане на средата

Параметрите на средата и процесите, които протичат в нея, могат да бъдат описани или в термините на обективни измервания и анализи, или чрез субективните оценки и възприятия на включените в нея индивиди. В психологията от дълго време се приема, че средата или ситуацията са такива, каквито хората ги виждат (Jessor, 1981). Те реагират на тях съобразно своите представи и оценки. Съгласно Moos (1986) перцепциите на социалния климат в трудовата среда са нещо субективно за всеки индивид и зависят от взаимодействието между събитията в средата, от една страна, и ценностите и убежденията на индивида, от друга страна. Magnusson (1990) подчертава, че интерпретацията на сре-

дата от индивида и емоционалните значения, които той ѝ придава, са основа за планиране на собственото поведение в ситуацията и средата и за формиране на консистентен възглед за това, как функционира действителността. Walsh (1987) разглежда въпроса в по-комплексен план. Той счита, че разбирането на взаимоотношението между личност и среда изисква отчитане на особеностите на личността, особеностите на субективното възприемане на средата, нейните обективни характеристики и актуалното поведение.

Ние се присъединяваме към тези гледни точки, които подчертават важността на субективното възприемане на средата и ситуацията в нея, защото считаме, че адаптацията на личността е опосредствана от него. Ние приемаме идеята, че хората реагират на особеностите на средата и се адаптират към тях до степен, до която ги възприемат и интерпретират съобразно собствените си позиции и вътрешни нагласи. Следователно, когато се изследва адаптирането към средата, трябва да се имат предвид не само нейните обективни характеристики, не само ситуацията и тяхното редуване, а и човекът с неговите психологочни особености, начините на възприемане на нейното функциониране, неговият поведенчески репертоар. Възприемането и осмислянето на ситуацията и техните присъщи характеристики дава възможност да се разкрие индивидуалната специфика на адаптацията към средата. Всеки човек вижда това, за което е настроен и постъпва съобразно картината, която му се представя. Затова оценката на ситуацията и на средата не може да бъде предиктивна за адаптацията, ако не отчитаме субективната гледна точка към тях.

Заключителни бележки

Социалните среди са органични цялости със свой собствен живот и динамика. Тяхното проучване представлява самостоятелен научен интерес за психологията. Практическото значение на тези изследвания се крие в разкриване на възможности за подобряване функционирането и организацията на социалните среди, а оттук и за оптимизиране на техните социални функции. Направеният теоретичен анализ дава основа за операционализиране на явленията, свързани със социалните среди, а оттук и за тяхната количествена оценка и детайлно проследяване на протичащите в тях процеси. Проблематиката, свързана с изучаване на социалните среди, е нова за българската психологическа наука и може да се разглежда като начало на едно ново направление в нейното развитие.

Проучванията на структурата и динамиката на социалните среди е от значение и за разбиране на адаптацията и нагаждането на личността

към тях. Ясно е, че някои среди имат характеристики, които влияят положително върху включените в тях индивиди, докато други могат да бъдат конфигурирани така, че да оказват неблагоприятно въздействие върху личността. Разкриването на взаимовръзките между характеристиките на средите и постигнатото равнище на адаптация към тях позволява да се установи кои техни аспекти имат облекчаващи или затрудняващи ефекти. Освен това динамичните аспекти на социалната среда и особеностите на протичащите в нея процеси задават определени ограничения за поведенията, които отделният индивид може да осъществи. Като се има предвид, че адаптацията и нагаждането по същество се поддържат именно чрез извършване на поредица от определени действия, става ясно, че процесуалният анализ на средите разкрива доколко те предоставят условия за оптимално функциониране на личността. Представеният тук подход дава възможност също така да се проучват специфични аспекти на функционалното състояние на средата и да се провеждат интервенции за превенция и преодоляване на проблемите, свързани с оптималното функциониране на индивидите в нея.

ЛИТЕРАТУРА

- Величков, А., Радославова, М. (1995). Теоретични проблеми при изучаване адаптацията и нагаждането на личността, Българско списание по психология, под печат.
- Argyle, M. (1979). Sequences in social behaviour as a function of the situation, in: Ginsburg G. P. (Ed.) Emerging Strategies in Social Psychological Research, John Wiley & Sons, 1979, 11 – 37.
- Argyle, M. (1981). The experimental study of the basic features of situations, in: D. Magnuson (Ed.) Toward a Psychology of Situations: An Interactional Perspective, Hillsdale, New Jersey, 63 – 84.
- Barker, R.G. (1987). Prospecting psychology: Oskaloosa revisited, in: Stokols D., Altman I. (Eds.) Handbook of Environmental Psychology, John Wiley Sons, 1987, 1413 – 1432.
- Block, J., Block, J. H. (1981). Studying situational dimensions: A grand perspective and some limited empiricism, in: D. Magnuson (Ed), Toward a psychology of situations: An interactional perspective, New Jersey, Erlbaum, 85 – 102.
- Fiske, D. W. (1981). Situation and generalization in two behavioral domains, in: D. Magnuson (Ed), Toward a psychology of situations: An interactional perspective, New Jersey, Erlbaum, 49 – 61.
- Forgas, J. P., Van Heck, G.L. (1992). The psychology of situations, in: G-V. Caprara, G. V. Heck (Eds.) Modern Personality Psychology: Critical Reviews and New Directions, Harvester Wheatsheaf, Great Britain, 418 – 455.
- Jessor, R. (1981). The perceived environment in psychological theory and research, in D.Magnuson (Ed.) Toward a Psychology of Situations: An Interactional Perspective, Hillsdale, New Jersey, 297 – 322.
- Magnuson, D. (1990). Personality research-challenges for the future, European Journal of Personality, 4, 1 – 17.
- Magnuson, D. (1981). Wanted: A psychology of situations, in: Magnuson D. (Ed.) Toward a Psychology of Situations: An Interactional Perspective, New Jersey: Erlbaum, 9 – 36.
- Moos, R.H. (1986). Work as a human context, in M.S.Pallak, R.O.Perloff (Eds.) Psychology and Work: Productivity, Change, and Employment, Washington, DC: APA, 9 – 52.

- Walsh, W.B. (1987). Person-environment congruence: A response to the Moos perspective, *Journal of Vocational Behavior*, 31, 347 – 352.
- Wicker, A. W. (1987). Behavior settings reconsidered: Temporal stages, resources, internal dynamics, context, in: Stokols D., Itman I. (Eds.) *Handbook of Environmental Psychology*, A Wiley-Interscience Publication, John Wiley & Sons, 613 – 654.
- Winkel, G.H. (1987). Implications of environmental context for validity assessment, in: Stokols D., Itman I. (Eds.) *Handbook of Environmental Psychology*, A Wiley-Interscience Publication, John Wiley & Sons, 71 – 98.

1 Ангел Величков, ст.н.с. II ст., Мария Радославова, н.с. I ст., Институт по психология-БАН

НАГЛАСИ СРЕЩУ ОТКЛОНЯВАЩИ СЕ ПОВЕДЕНИЯ ПРИ ЮНОШИ И ДЕВОЙКИ ОТ ПРОВИНЦИЯТА В ГЪРЦИЯ

Панайотис Сердарис*

ATTITUDES AGAINST DEVIANT BEHAVIOUR IN ADOLESCENTS FROM NORTHERN GREECE

Panayotis Serdaris

The following hypothesis had been examined: The high level of negative attitudes against deviant behaviour should lead to lower levels of actually performed such behaviour. Two questionnaires were administered to 200 adolescents (70,5% females and 29,5% males) living in the province of northern Greece. The first one estimates negative attitudes against lie, theft, destructive tendencies, alcohol consumption, narcotics, and proneness to occasional sexual contacts. The second questionnaire estimated the frequency of real performing of these behaviours. Results confirm the hypothesis and show that adolescents with elaborated system of negative attitudes against deviant behaviour are not prone to undertake such behaviour.

Юношеската възраст е период от развитието, когато личността трябва да реши редица сложни задачи, свързани с дойзграждане на А-образа, формиране на самоопределението, утвърждаване на автономията, достигане на зрелост в отношенията с връстниците, овладяване на половата роля, подготовка за брак и семеен живот, планиране на професионалната кариера (Nurmi, 1993). Решаването на тези задачи става в контекста на съвременното общество с неговата сложна организация, многопосочни влияния и въздействия, социална анонимност и противоречиви изисквания. Съвременните условия на социален живот създават предпоставки не само за нормално протичане на процесите на развитие на личността, но също така и за отклонения от общоприетите норми и представи. Не е случайно, че именно в тази възраст са най-разпространени наркоманията, бягството от семейството, злоупотребата с алкохол, началото на проституцията и т.н. Тези явления могат да бъдат отнесени към стратегиите, използвани от младите хора за решаване на задачите на развитието, характерни за юношеската възраст. От социална и нормативна гледна точка обаче те представляват отклоняващи се поведения.

Теминът „отклоняващи се поведения“ няма еднозначна дефиниция.

* Панайотис Сердарис

Така, едни автори говорят за социално отклонение като форма на поведение, която не отговаря на обществените норми (Кудрявцев, 1984). Други автори предпочитат да използват понятието „проблемно поведение“ (Jessor, Jessor, 1977), с което обозначават действия и постъпки, създаващи трудности в социалното вграждане на младите хора. Ние използваме понятието „отклоняващи се поведения“, за да обозначим такива действия или начини на поведение, които поставят юнощите в конфликт с възрастните и при задълбочаване обуславят развитие на криминогенни прояви. По обхват това понятие е широко и с не съвсем ясни граници. Така, когато юношата запали първата си цигара, за да се „премери“ в новата за него роля на възрастния, има само наченки на отклоняващо се поведение. Системното пущене и умерената употреба на алкохол вече са неговите явни прояви, докато кражбите, побоищата, проституцията могат да се квалифицират като криминални постъпки. По съдържанието си отклоняващите се поведения могат да бъдат разнообразни, както са разнообразни и пороците на възрастните, които юношите усвояват. Различията между възрастните и юношите в практикуването на такива постъпки са в това, че първите имат умения да владеят поведението си и да го държат в приемливи граници, докато вторите често не успяват да предотвратят социалната и моралната деградация на личността.

Предприемането на едни или други поведения не може да бъде осъществено, ако няма въгрешна готовност за това, ако не е създадена въгрешна система от мотивационни фактори, които да подбуждат към започване на поведението и същевременно да елиминират влиянието на едни или други задръжки. Последните на свой ред също така са мотивационни фактори, които създават готовност за въздържане от изпълнението на определени действия.

Традиционно психичната готовност за действие (или за въздържане от него) се свързва с изучаването на атитюдите. Allport (1967) дефинира атитюда като психично и нервно състояние на готовност, което оказва насочващо или динамизиращо влияние върху индивидуалните реакции на определени обекти и ситуации. Атитюдът не е конкретно поведение, а подготовка за него, въгрешно състояние на предразположеност да се постъпи по определен начин.

В настоящото изследване ние се насочваме към проучване на атитюдите срещу осъществяване на отклоняващи се поведения, тъй като считаме, че превенцията на тези тенденции в развитието може да бъде ефективна чрез ранно формиране и укрепване на въгрешните задръжки на личността. Доколко те са ефективни може да се установи чрез проучване на връзките между отрицателните нагласи към отклоняващите се поведения и реалното им осъществяване. На проверка подлежи хипотезата, че колкото по-силни негативни атитюди са изградени, тол-

кова по-слаби прояви на отклоняващи се поведения ще бъдат наблюдавани.

Настоящото емпирично изследване си поставя две основни цели. Първо, да проучи равнището на негативни атитюди срещу някои разпространени форми на отклоняващо се поведение при юноши и девойки от провинциалните райони на Северна Гърция. Второ, да провери връзката между атитюдите и реално осъществените отклоняващи се поведения. Освен това ще бъде проучена взаимовръзката между различните атитюди с оглед по-пълно разкриване структурата на вътрешните задръжки на личността в юношеска възраст.

Метод

Извадка. Изследвани са 200 лица, жители на два провинциални града в Северна Гърция и на прилежащи около тях по-малки селища. По пол извадката не е балансирана – 70,5% са момичета, а 29,5% – момчета. Във възрастов план изследваните лица се разпределят, както следва:

14 г.	27 д.	или 13.5%
15 г.	22 д.	или 11.0%
16 г.	18 д.	или 9.0%
17 г.	26 д.	или 13.0%
18-19 г.	107 д.	или 53.5%

Тези характеристики на извадката не позволяват да се търсят полови различия или да се правят сравнения по възраст. Поради това получените резултати се интерпретират за цялата извадка и могат да се разглеждат като обобщени показатели за нагласите и поведенията на младите хора от провинцията на Северна Гърция.

Методика. Разработени са два въпросника, единият от които оценява отрицателни атитюди срещу отклоняващи се поведения, а другият е пред назначен за проверка на честотата на действителното им осъществяване. Въпросите от първия метод се оценяват по 7-степенна скала за погрешността на извършване на различни отклоняващи се постъпки – 1 – изобщо не е погрешно, 7 – напълно е погрешно. Вторият въпросник съдържа 4-степенни скали за оценка честотата на реално осъществено отклоняващо се поведение от различен вид – 1 – никога, 4 – много често. Данни за психометричните характеристики на методите и

съставящите ги субскали са представени в табл. 1.

Таблица 1. Консистентна надеждност на скалите за оценка на атитюдите и реалните отклоняващи се поведения

Скала	Атитюд		Реално поведение	
	Брой признания	Алфа	Брой признания	Алфа
Кражба	5	0.69	5	0.72
Лъжа	3	0.53	3	0.55
Рушение на чуждо имущество	5	0.77	5	0.76
Употреба на алкохол	4	0.55	4	0.55
Сексуална разпуснатост	4	0.71	6	0.65
Употреба на наркотики	4	0.56	3	0.67

От представените данни се вижда, че психометричните характеристики на двата метода са задоволителни за изследователски цели, макар че те не могат да се използват за индивидуална диагностика.

Процедура. Изследваните лица получиха подробна инструкция от изследователя за попълването на пакет от психологични методи, част от които са и описаните тук. След самостоятелното им попълване те бяха събрани и подгответи за обработка.

Резултати

За оценка и сравняване на данните за интензитета на атитюдите срещу отклоняващи се поведения сировите данни бяха приведени към основната 7-степенна скала чрез разделяне на сировия бал на броя признания, образуващи всяка субскала. Получените резултати са представени в табл. 2.

Получените резултати показват, че в изследваната извадка се наблюдава добре изградена система от сдържащи нагласи за предотвратяване на социално неприемливи поведения. Сравняването на средните с помощта на t-критерий на Стюдент показа, че най-силни негативни ати-

Таблица 2. Средни стойности и стандартни отклонения на атитюдите срещу отклоняващи се поведения.

Атитюд	X	SD
Кражби	6.26	0.90
Лъжа	5.15	1.34
Рушене на чуждо имущество	6.28	1.00
Употреба на алкохол	4.92	1.31
Сексуална разпуснатост	5.84	1.32
Употреба на наркотици	6.18	1.08

тюди се наблюдават срещу кражбата, рушенето на чуждо имущество и употребата на наркотици. Между тези три нагласи няма значими разлики в средните. Този резултат разкрива, че са налице изградени вътрешни бариери срещу развитието на криминогенно поведение в неговите най-явни форми. По-голяма толерантност се наблюдава по отношение на сексуалната разпуснатост ($t=4,54$, $p<.001$) и лъжата ($t=6,15$, $p<.001$). Най-слаби са задръжките срещу употреба на алкохол ($t=2,31$, $p<.02$). Данните разкриват, че възможният генезис на отклоняващи се поведения трябва да се търси в употребата на алкохол и прибягването до лъжи за прикриване на своите действия. В изследваната извадка като цяло се наблюдава добре изградена система от негативни нагласи, което се вижда и от интеркорелациите между тях, представени в табл. 3.

Таблица 3. Корелации между атитюдите срещу отклоняващи се поведения

Атитюд	1	2	3	4	5
1. Кражби	-				
2. Лъжа	0.52**	-			
3. Рушене	0.51**	0.27**	-		
4. Алкохол	0.39**	0.33**	0.36**	-	
5. Сексуална разпуснатост	0.37**	0.32**	0.17*	0.30**	-
6. Употреба на наркотици	0.48**	0.26**	0.42**	0.31**	0.33**

* - $p <= 0.01$ ** - $p <= 0.001$

Данните показват, че атитюдите към най-рисковите поведения са най-силно взаимосъвързани, което означава, че изследваните лица имат съгласувано негативно отношение към всички тях. Останалите атитюди също са взаимосъвързани, но по-слабо, тъй като отношението към отделните поведения има относително обособени въгрешни основания.

Наред с атитюдите, които оказват задържащо влияние, интерес представлява да се проучи доколко различните форми на отклоняващо се поведение са реално осъществени от изследваните лица. Данни за средните стойности и стандартните отклонения са представени в табл. 4.

Таблица 4. Средни и стандартни за реално осъществени отклоняващи се поведения

Атитюд	\bar{X}	SD
Кражби	1.29	0.37
Лъжа	1.81	0.55
Рушене на чуждо имущество	1.17	0.32
Употреба на алкохол	2.02	0.42
Сексуална разпуснатост	1.45	0.36
Употреба на наркотики	1.23	0.44

Данните показват, че практически по-голямата част от изследваните лица никога или почти никога не са осъществявали различни форми на отклоняващо се поведение. Това е оптимистичен резултат, защото разкрива, че изследваните юноши и левайки в преобладаващата част са успешно социализирани и са избегнали неблагоприятни посоки на развитие.

Сравняването между средните с помощта на t-критерия на Студент показва, че съществуват значими различия между всички средни на равнище $p < 0.001$. Това дава възможност да се ранжират отделните поведения по тяхната честота на извършване. Най-рядко изследваните прибягват към рушене на чуждо имущество и употреба на наркотики, а най-често към употреба на алкохол и лъжа. Тези резултати са аналогични на данните за негативните атитюди и още веднъж потвърждават констатацията, че някои сравнително леки форми на отклоняващи се поведения до известна степен се допускат в репертоара от средства, с които младите хора решават задачите на развитието в юношеска възраст.

Проверка на хипотезата, че отрицателните атитюди имат възпи-

Проверка на хипотезата, че отрицателните атитюди имат възприятие за развитието на отклоняващи се поведения е осъществена чрез корелационен анализ на връзките между атитюди и реални поведения. Резултатите са представени в табл. 5.

Таблица 5. Корелации между атитюди и отклоняващи се поведения

Атитюд	ПОВЕДЕНИЯ					
	1	2	3	4	5	6
1. Кражби	- 0.45**	- 0.28**	- 0.25**	-0.09	- 0.26**	- 0.32**
2. Лъжа	- 0.32**	- 0.49**	- 0.21*	- 0.17*	- 0.29**	- 0.24**
3. Рушене на чуждо имущество	- 0.33**	- 0.26**	- 0.45**	-0.14	- 0.17*	- 0.22**
4. Употреба на алкохол	- 0.29**	- 0.27**	- 0.17*	- 0.35**	- 0.24**	- 0.37**
5. Сексуална разпуснатост	-0.13	- 0.30**	-0.02	- 0.12	- 0.52**	- 0.19*
6. Употреба на наркотики	- 0.23**	- 0.20**	- 0.14**	- 0.05**	- 0.25**	- 0.52**

* - p < 0.01 ** - p < 0.001

Най- силни са корелационните връзки между атитюд и съответстващо му поведение, което е в съгласие с нашата хипотеза. Наблюдаваните корелации обаче имат величини, които говорят, че реалното поведение се регулира и от други фактори, като това е особено валидно за употребата на алкохол. Може да се направи изводът, че изградените негативни атитюди срещу отклоняващи се поведения могат да бъдат ефективни регулатори само при определени условия.

Интересен резултат са наблюдаваните отрицателни връзки на атитюдите с другите форми на отклоняващо се поведение, които не отговарят непосредствено на съдържанието им. Макар и слаби, тези връзки показват, че атитюдите имат по-общирни ефекти на съдържане на всички форми на отклоняващо се поведение. От тази гледна точка данните показват, че сексуалната разпуснатост и употребата на наркотики се регулират от всички изследвани атитюди и следователно върху тези поведения има най-голям съдържащ натиск от системата атитюди. Подобни ефекти се наблюдават и за поведенията кражба и използване на лъжа. Това показва, че изграждането на системата от отрицателни атитюди към отклоняващите се поведения е необходимо условие за тяхната превенция.

Обсъждане

Получените резултати показват, че превенцията на отклоняващото се поведение може да бъде достатъчно ефективна, ако е изградена система от отрицателни нагласи срещу тях. Изграждането на такава система е задача на семейното възпитание, но нейното поддържане и по-нататъшно развитие до голяма степен зависи от социализиращите въздействия на училището и обществото като цяло. Наличните данни разкриват, че в провинциалните райони на Северна Гърция тези въздействия са достатъчно ефективни, поради което се наблюдават ниски равнища на проява на отклоняващи се поведения. Известни пропуски се наблюдават в превенцията на употребата на алкохол. Възрастните често дават личен пример на младите хора в това поведение, а освен това очевидно не се полагат достатъчно грижи за контрол на техните постыци. Наличието на множество заведения, които младите хора посещават и където се предлага алкохол, също е една предпоставка за отслабената защита срещу това поведение.

ЛИТЕРАТУРА

- Кудрявцев, В. (1984). Компоненты социальных отклонений, в кн. Социальные отклонения: Введение в общую теорию. М., Юридическая литература
- Allport, G.W. (1967), Attitudes, in: M. Fishbein (Ed), Readings in attitude theory and measurement, New York, Wiley
- Jessor, R., Jessor, S.L. (1977). Problem behavior and psychosocial development. A longitudinal study of youth, New York, Academic press
- Nurmi, J-E. (1993), Adolescent development in an age-graded context: The role of personal beliefs, goals, and strategies in the tackling of developmental tasks and standards, International Journal of Behavioral Development, 16, 169 – 189

ГРУПОВА ТЕРАПИЯ С БЛИЗКИ НА ДЕМЕНТНО БОЛНИ

П. Балканска*

GROUP THERAPY WITH RELATIVES OF DEMENTIA PATIENTS

P. Balkanska

The social system surrounding the dement patient is facing a heavy burden. The care is negatively affected by two components; lack of support from outside and problems within the relationship of patient and relatives. In the present article has been offered a psychotherapeutic programme for education of the caregivers in an adequate behaviour when communicating with the dement relative. A combined approach of psycho-education and system therapy are used. The results define the support groups for relatives as a form for real psycho-emotional and social support of the family with dement sickperson.

Дементните заболявания¹ са сериозен медико-социален проблем, чиято актуалност расте поради бързото нарастване на абсолютния брой и на относителния дял на старите хора през последните десетилетия (Аврамова, 1988; Балканска, 1994; Константинов и кол., 1981; Яцемирская и Балканска, 1991; Who, 1986). Деменцията не е неизбежен спътник на старягането, а болест, проявяваща се при някои хора през втората половина от живота. Над 90% от дементно болните живеят в семейства среда и за тях се грижат техните близки (Folkman & Lazarus, 1984). Свръхмерно изпитание за семейството е, когато деменцията споделя някой от семейните членове – възрастен родител, брачен партньор или друг близък. Много разбиране, търпение и сила са необходими да се приеме болестта и да се живее с дементно болния. Трябва да се преодоляват редица трудности, свързани с характерния ход на дементното заболяване, при което нарушенията на висшите мозъчни функции водят до интелектуално-мнестичен упадък, поведенчески разстройства и личностови промени. Със задълбочаване на деменцията болните все по-малко съмняват да се справят с ежедневието и имат нужда от помощ.

* П. Балканска, н.с. – Институт по геронтопсихология – Клиничен център по ендокринология и геронтология, София

¹ Клиничен синдром на психичен упадък вследствие на органични промени в мозъка с различна етиология.

Семейството с дементно болен

Във всички случаи близките са объркани от проявите на болестта, която неумолимо унищожава личността на болния и превръща любимия човек в една трагична, зловеща реалност, която го тласка през годините към смъртта. Те са стъписани от болестта, която се намесва дълбоко в цялостния живот на семейството, променя жизнените планове и се отразява сериозно върху емоционалните изживявания и отношения на семейните членове.

Обикновено началото на болестта е незабележима и първите ѝ предвестници едва ли се възприемат като болестни симптоми – това са някои личностови промени като стереотипност в поведението, загуба на социални интереси, както и някои „невинни“ на пръв поглед пропуски в паметта, трудно намиране на подходящите думи, някои необичайни малки грешки при изтълнение на всекидневните дейности. Постепенно затрудненията на болния се задълбочават – паметовият дефицит (особено за нови събития) е налице. Това често е време на раздразнение, на неразбиране, на упреки, свързани със съвместния живот и с индивидуалността на семейните членове. В началните стадии болният често реагира с беспокойство на все по-задълбочаващото се забравяне, на проблема с десетилетно утвърдени навици, тъй като забелязва нарастваща си несъстоятелност. Това го подтиква към самоизолация и депресивни състояния. Нередки са и т. нар. *катастрофални реакции*, изразявани се в бурни изблици на гняв, обида, отчаяние по незначителни поводи. Влошават се и интелектуалните функции. Духовният упадък вече не може да се прикрива: грешките при изтълнение на обичайните задължения – професионални и семейни, стават явни; интересите обедняват; активността на болния губи своята целенасоченост. С напредването на болестта и съществуващата загуба на самостоятелност грижите, които близките трябва да полагат за болния, все повече нарастват, като водят до изолация от външния свят и тежко психо-физическо изтощение.

Данните от написано проучване на 100 семейства с дементно болен определят тези пациенти като източник на многообразни стресови ситуации в семейството с всички произтичащи от това последствия за близките (Балканска, 1994). Изследванията и практиката показват, че дементните заболявания оказват огромно емоционално влияние върху семействата, които се грижат за такива болни (Балканска, 1994; Яцемирская и Балканска, 1991; Kurz et al., 1991; Maletta & Harpur, 1986; Rabins, 1985; Who, 1986). Затова те се нуждаят от активна психо-социална помощ. Още повече че тези семейства у нас нямат и много алтернативи за приемливо разрешаване на проблемите, съществуващи болестта на техния близък. Нужна е специална подготовка за реалистично възприемане на болния и съответно преустройство в живота на

семейството, което би облекчило грижите за него. Но в повечето случаи се налага близките сами да се справят с този проблем, налучвайки верния път в отношенията с болния, което им коства твърде много. Защото от незнание и неразбиране на болестното поведение на дементния следват излишни кризисни ситуации, които прекомерно натоварват психичните сили на близките.

Липсата на специално лечение, способно да спре развитието на органичните патологични мозъчни процеси и психичния упадък в пресенилна и сенилна възраст, определя изключителната значимост на психо-социалните форми за подкрепа в третичната превенция на деменциите. Те присъстват като неотменна, съществена част от комплексната терапия на тези разстройства в страните с добре развита геронтопсихиатрична система. Прилагането им способства за редуциране на тягостните последствия от заболяването. Една от формите за психо-емоционална подкрепа е насочена към подпомагане на близките чрез обучаването им в подходящо поведение при общуване с болния. Такова поведение предполага: знания за болестта; овладяване на способи за подходящо, адекватно общуване; съответна организация в начина на живот в семейството (Kurz et al., 1991). Следването на такова поведение от близките във всекидневието би облекчило до голяма степен съвместния им живот с болния (Kurz et al., 1991; Toseland & Rossiter, 1989).

Групи за подкрепа на близките, подлагани грижи за дементно болен

Липсата на съответна на нуждите им терапевтична стратегия у нас ни насочи към проучване на съществуващия чуждестранен опит в това отношение. Вече повече от 20 години в развитите страни се организират групи за близки на болни с деменции, на които се предлага информация за болестта, емоционална подкрепа и практическа помощ. Досега у нас не се е работило в тази насока. Затова се опитахме да изградим приложима в нашия културални и социални условия психогерапевтична програма за подпомагане на тези семейства при преодоляване на трудностите в общуването с дементно болния.

Основни цели в терапевтичната работа с близките:

1. Осведомяване за симптомите на болестта и снижаване на беспокойството, свързано с неизвестностите в протичането ѝ.
2. Подпомагане по-реалистичното възприемане на болния и проприращите у него промени; намаляване на чувството за вина и безсилие.
3. Съвети за адекватно реагиране на определени ситуации, произтичащи от разстройствата в поведението на болния; снижаване на стреса.
4. Подпомагане на близките за организиране на подходяща жизнена среда (физическа и психологическа), съдействаща за възможно най-дълго поддържане на социалната компетентност на болния.

Методика

Терапевтичната работа протича под формата на дисидентна психотерапия (Христозов, 1988). Групата наброяваща 8-10 души, се води от геронтопсихолог. В зависимост от обсъжданата тема участва и психиатър, социален работник или юрист. С поредица от психотерапевтични разговори семейните членове научават и обсъждат различни практически начини за обгрижване на дементно болния, овладяват някои техники за вербален и невербален контакт с него, споделят свои лични трудности и опит. Ефектът, който се преследва, е психоедукативен, като основният акцент на работата в групата принадлежи на информациата за болестта, обмяната на опит, овладяване на необходимото поведение (предлагане на определен модел) и интерперсонално обучение. Тематичната програма е изложена в приложение 1.

Приложение 1. Тематична програма за терапевтичен курс от семействни членове, грижещи се за дементно болен в семейството

1. Какво трябва да знаем за деменцията?

- а) причини, симптоми, протичане, видове, прогнози.
- б) терапевтични възможности (симптоматична терапия); възможна ли е превенция?

2. Психични нарушения и поведенчески разстройства при дементно болни. Поведение на пациента и възможности за общуване с него. Съвети за избягване на стресови ситуации във всекидневието. Обсъждане.

3. Реакции на страх. Агресивно поведение на болния. Основни причини, които ги обуславят. Подходящо поведение на близките в тези случаи. Обсъждане, личен опит.

4. „Следване„, безбройните въпроси, беспокойство и „скитничество.. Причини, които ги обуславят. Подходящо поведение на близките. Личен опит.

5. Проблеми с промените в дененощния ритъм: сън-бодърстване. Как да реагираме? Как да облекчим ежедневието си? Обсъждане и личен опит.

6. За живота с такъв болен в семейството: чувства, отношения, начини на живот. Как да облекчим бремето на деменцията? Дневен режим, социални контакти. Осигуряване на безопасна жизнена среда за болния. Обсъждане и личен опит.

7. „В семейството с дементно болен болният не е само един...“ – терапия на хората, непосредствено участващи в обгрижването; семейна терапия; групи за самопомощ, Общност за самопомощ, помощ по домовете; дневни домове. Обсъждане опит. Има ли друга ал-

тернатива освен семейството; проблемът за вината и др.

8. Възможности за поддържане на социалната компетентност и на дементно болния доколкото и докогато е възможно:

- тренинг на когнитивни функции, поведенческа терапия, терапия с реалистична насоченост
- милийтерапия (правилно организиране на жизнената среда, използване на стимули)
- социални контакти, любима дейност под контрол и пр.
- спокойна, изпълнена с топлина и разбиране атмосфера, вербален и невербален контакт и пр.

9. Как е в страните с добре развита геронтопсихиатрична помощ? Общност за самономоц – цели, функции, възможности за сформиране у нас. Обсъждане, мнения.

10. Юридическа консултация – по интересуващи ги правни въпроси, свързани със съжителството с дементно болния.

11. Мнения за програмата, закриване.

Продължителност – 3 месеца, веднъж седмично, 120 мин.

Поради голямото значение на социалните връзки и отношения между болния и грижещите се за него в терапевтичната работа с близките са включени елементи на системна терапия за осмисляне, анализиране и смекчаване на вътрешносемейни конфликти, които оказват огромно натоварване върху семейните членове. Терапията е насочена към промяна на вербалните и невербалните интеракционни модели в семейството като социална система, тъй като болестта води до нарушения в комуникацията и поведението не само на болния, но и на хората, свързани с него във всекидневието. Подчертаният интерес към всеки единичен случай и стремежът към разкриване на дълбоките причини за трудностите в обгрижването на болния водят и до смекчаване на кризисните ситуации.

Заключение

Групите на близките са основна форма за психо-емоционална и социална подкрепа на засегнатите от деменцията. Информацията за болестта и терапевтичните възможности, за поведението и общуването с болния и организирането на дневния режим са главни елементи от терапевтичната работа с хората, полагащи грижи за дементно болен. Адаптирането – към проявите на болестта и индивидуалните особености на болния – поведение на семейните членове съдейства за снижаване на стреса в тези семейства. Груповата терапия с близки на дементно болни е форма на реална психо-емоционална подкрепа, която съдейства за разчуващие на социалната изолация, в която неминуемо попадат тези хора.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова, С. (1988). Невротрасмитерни системи при дегенеративни и метаболитни деменции. Неврология, психиатрия и неврохирургия, С. Мед. и физ., 4, 62-56; II. Деменции от Алцхаймеров тип и мултиинфарктна деменция, пак там, 5, 57-62.
- Балканска, П. (1994). Жivotът с възрастен дементно болен, сп. Население, С., БАН, 3, 34-41.
- Балканска, П. (1994). Дементно болният като източник на хроничен стрес в семейството. Психотерапевтична програма за адаптивно поведение, сп. Психосоматична медицина, 2, 42-47.
- Константинов, К., Петров, И., Христозов, Хр. (1981). Психология и психопатология на напредналата възраст, С., Мед и физ.
- Христозов, Хр. под ред (1988). Практическа психотерапия, С., Мед. и физ.
- Яцемирская, Р., Балканска, П. (1991). Социални проблеми, съществуващи деменциите, сп. Неврология, психиатрия и неврохирургия, С., Мед и физ., 1, 84-89.
- Folkman, S., Lazarus, S.R. (1984). Stress, Appraisal and Coping, Springer, New York.
- Kurz, Al. et al. (1991). Kommunikation zwischen Partnern. Alzheimer Krankenheit, Dusseldorf, K. Druck Kerbusch GmbH & Co OHG.
- Maletta, G., Hapburn, K. (1986). Helping families cope with Alzheimer's. Geriatrics, 41, 2, 81-90.
- Rabins, P.V. (1985). Dementia and the Family. DMB (Danish Medical Bulletin-Gerontology), I, 81-84.
- Toseland, R., Rossiter, C. (1989). Group Interventions to Support Family Caregivers. A Review and Analysis. The Gerontologists, 29, 438-448.
- WHO (1986). Dementia in later life; research and action, T.R. 730, Geneva.

ПСИХОСОЦИАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ПРОЦЕСА НА ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ

Красимира Байчинска*

PSYHOSOCIAL DIMENSIONS OF THE PROCES OF DEMOCRATIZATION

Krassimira Baychinska

От 11 до 17 юни в Братислава, Словакия, се състоя ежегодната среща на мрежата за изучаване на „Системи в преход“. Тази среща е четвъртата подред. Първата се е състояла през 1992 г. в Строков, Германия, втората – 1993 г. в София, третата – през 1994 г. в Естергом, Унгария. Инициативата за създаването на тази мрежа принадлежи на български и немски психотерапевти, които започват да си сътрудничат през 1991 г. Това сътрудничество първоначално се вдъхновява от опита да се анализира обществото, като към него се приложи системният подход, разработен и използван в работата на семейната психотерапия (Георгиева, Георгиев, 1990; Scharwiess, 1991). Днес мрежата „Системи в преход“ представлява крос-културна мрежа, обединяваща семейни терапевти, психиатри, социолози, психологи от Източна и Западна Европа, които се занимават със социалнопсихологическите измерения на прехода в Източна Европа.

Възможностите за колективно или групово движение, фокусирано върху проблема за прехода, се крият в общата ориентация към екосистемно мислене, използването на евристичната аналогия семейство-общество, на личния опит, който участниците-психотерапевти имат от включено наблюдение, което те прилагат в работата си. Мрежата се използва като възможност за натрупване на нов групов опит, чийто по-позитивни и негативни аспекти се осъзнават и рефлектират по време на ежегодните конференции. Тези конференции представляват опит за интегриране на практиката и теоретичните търсения. В тях участниците споделят личния опит, който имат за различните аспекти на кризата в Източна Европа, като търсят допирните точки помежду си, а едновременно с това и подходящи теоретични модели за осъзнаването на този опит.

* Красимира Байчинска, ст.н.с. II – Институт по психология, БАН

Основните цели на мрежата са следните: 1) да открие тези парадигми и процеси, които могат да ни помогнат да поддържаме психичния баланс днес, когато светът се променя много по-бързо; 2) да стимулира развитието на личната и колективната идентичност в променящия се свят; 3) да разбере специфичните психопатологични ефекти, които преходът и кризата могат да отключат на индивидуално и социално равнище; 4) да намери пътища за поддържане на комуникацията и на човешките общности пред лицето на изолационизма, фашизма и други негативни социални феномени; 5) да помага за намиране на мирни решения на кризисни ситуации (като тази в Югославия), като сътрудничи с дипломати, политически лидери и социални учени.

Движението по посока на реализацията на тези цели е в няколко аспекта: по-нататъшно развитие на мрежата като мултицентриран съюз от локални групи, съвместно движение, насочено към формулиране на хипотези, обмен на релевантна литература за преходни и кризисни феномени, изследвания на локално равнище, обмен на идеи с колеги от други неевропейски общества – като Китай и Хонг Конг, намиращи се също в преход.

Срещата в Братислава това лято очерта две относително противоположни тенденции. От една страна, някои общи допирни точки между участниците, отнасящи се до преживяването на прехода, а от друга – началото на търсене на национална специфичност. Тези две тенденции намериха свой израз в интересния уъркшоп, модериран от Атила Грёнчайс (Унгария) и Габи Менхаузен (Германия) – „Скулптуриране върху географска карта“, в който проблемът за националната идентичност бе моделиран в динамичен план – създаване на група на национален принцип, нейното позициониране в европейското пространство, взаимодействието ѝ с други национални групи и т.н. Участниците можаха да осъзнават „дистанциите“ между отделните групи и как географското разположение влияе върху техния опит. Особен интерес предизвиква опитът да се опише създаването на контакти, което бе направено не от групите като цяло, а от отделни техни членове.

Интерес предизвикаха и другите уъркшопа. Единят от тях бе посветен на справяне с кризата и бе модериран от Пирожка Комлоши (Унгария). Груповата работа бе насочена към изясняване на специфичните особености на отделните етапи на кризата: 1 етап – емоционалното преживяване на загуба на стабилност, себеувереност, доверие, емпатия, вяра, чувство за принадлежност, лична интеграция, и др., което се изразява в чувство за беспокойство, обърканост, хаос, самостъжаление, беспомощност, страх, изолираност, но също така гняв, завист, възмущение и т.н.; 2 етап – споделяне с друг човек (в частност психотерапевт), чрез което емоционалният опит започва да се вербали-

зира и някои аспекти на кризата се осъзнават за първи път; 3 етап – анализ на кризата, изясняване на това кой е зесегнат от нея, колко далеч е разпространяна тя в субективното пространство и време, има ли ресурси за справяне с нея; 4 етап – събиране на данни за алтернативни решения, възможните ресурси, а също позитивните (както и негативните) аспекти на ситуацията; 5 етап – съставяне на план за действие, базиран върху използването на всички възможни ресурси.

Евристичните възможности на приказките за анализ на дисфункциите на семействата и обществата бе продемонстриран в уъркшопа, модериран от Румен и Жени Георгиеви (България). Участниците трябващие да предложат свой отговор на няколко интересни въпроса относно взаимоотношенията на персонажите в приказката „Спящата красавица“. Какви са отношенията на родителите към зрелостта на тяхната дъщеря? Как те се опитват да се справят с проблема за опасностите, които дебнат дъщеря им? Кой период от жизнения път на принцесата „изпада“? Какво семейство ще създадат принцът и принцесата? Предложено бе да се използва сюжетът на приказката като основа за друга приказка, с нови персонажи, представляващи социалистическото общество и обществото, в което живеем днес. Споделена бе и идеята за сравнение на различни версии на приказката като средство за разгръщане на няколко сюжета, маркиращи различните възможности за разрешаване на определени проблеми.

В уъркшопа, модериран от Тереза Еден – „Моят преход“, вниманието бе насочено не толкова към различните възможни техники за осмисляне на прехода, а към личното му преживяване от участниците. Споделянето на личните проблеми и преживявания, породени от прехода, има особено място в груповия процес, върху който е основано развитието на мрежата и работата в нея.

Специфичните особености на работата на психотерапевта в условията на прехода бе дискутирана най-вече от сръбските психотерапевти – Нада Половина-Глъхвонич, Оливерта Митич, Ясмина Веселович и Владимир Милошевич. Нана Глъхвонич представи видеозапис на краткосрочна интервенция с женска група за самогомощ в условията на лагер за бежанци. Нейната работа там включва само два сеанса (с интервал от една седмица) и се определя не толкова от психотерапевтичния ѝ опит, а от тънкия системен анализ на спецификата на ситуацията и от необходимостта от „неотложна и бърза психологична помощ“ в екстремални условия. Владимир Милошевич разгледа особеностите на психотерапевтичната работа с бежанци.

В малки групи бяха обсъдени 4 основни за работата на мрежата проблеми: 1) кризисна терапия, психопатологични ефекти на прехода върху индивидите и семействата; 2) екосистемната парадигма, самоорганизация, разнообразие, хаос и обща теория на еволюцията; 3)

сътрудничество между Запада и Източа (с опит за рефлексия на процесите, протичащи в мрежата); 4) мир и етнически конфликт: Неизбежен като пубертета ли е етническият конфликт?

Практическите измерения на прехода бяха допълнени с обсъждане на някои теоретични негови аспекти. Бела Буда (Унгария) очерта един феноменологичен и ексистенциален подход към прехода, според който обективното описание на прехода е невъзможно поради факта, че ние сме както негови субекти, така и негови наблюдатели. Антон Херетик, Братислава, очерта влиянието на политиката и идеологията върху клиничната психология в Словакия преди и след революцията, през 1989 г. Едуардо Маркес разгледа политическите, икономическите и социалните процеси в Португалия за последните 100 години. Той обръна особено внимание на прехода от затворена тоталитарна към отворена либерална обществена система. Женя Георгиева (България) анализира някои от психосоциалните бариери пред процеса на демократизация в Източна Европа. Според нея основните бариери се отнасят до блокирането на процеса на индивидуализация в социалистическото общество, централизация на отговорността, водеща до диференциация на социалните функции и морална деградация (феномена на снемане на отговорността). Специално бе обрънато внимание на обстоятелството, че днес в Източна и Западна Европа са налице две относително противоположни динамични тенденции – към индивидуализация, resp. кооперация. От тази гледна точка пълноценната интеграция на Източна и Западна Европа е възможна само на основата на относително напреднал етап на вътрешна диференциация и преоткриването на социо-културната идентичност на Източна Европа. Това изисква време и свободно пространство, в което процесът на диференциране и интегриране може да бъде осъществен.

Дискусия, отнасяща се до психоисторията на социализма и прехода към демократичното общество, бе стимулирана от статията на Красимира Байчинска (България), включена в разпространените преди срещата материали. Обсъдени бяха някои възможности за описание и разбиране на социалнопсихологическата реалност от гледна точка на аналитичната психология на К.Г. Юнг. Особено внимание бе отделено на архетипа на прераждането, а също на Персоната, Сянката, Анима и Анимус.

Социалнопсихологическите аспекти на глобалните промени в света бяха очертани от висш администратор от Обединените нации – Южени Ролф, от секретариата на Международната година на семейството. Той говори за семейството като най-адекватния субект на глобалната промяна в света. Интерес предизвика опитът му да интерпретира семейството в плана на развитието, което според него има крос-културен, интердисциплинарен и исторически характер. Ролф сподели

опита си от организирана от Обединените нации година на семейството, като подчертава, че семейството е най-силният агент на всяка позитивна социална промяна.

В малки групи бе извършена рефлексия за работата на мрежата досега, като активно бе дискутирано нейното бъдеще – нейните цели, начини за функциониране и организационна структура. Обсъдени бяха възможностите за по-активна работа както на локално равнище, така и в групи по интереси. Взето бе решение да се публикува сборник, включващ статии от участниците в мрежата (издателската дейност ще се извърши в България от Ж. Георгиева). Назначен бе нов координатор на мрежата – Атила Грюнцайс, който има задачата да организира следващата среща през 1996 г. в Будапеща, Унгария.

ЛИТЕРАТУРА

Georgiev, R., Georgieva, G. (1990). The process of changing the totalitarian system in Bulgaria through the eyes of two system-oriented family therapists. In: Third East-West Bridging Conference, Krakow, sept. 2-7. International Family Therapy Conference „The systems we live in – family therapy contexts“.

Georgieva, G., Scharwiess, S. (1991). „Family therapy“ of societies in transition. In: Abstract Book. Regional symposium of the World Psychiatric Association „Changing psychiatry in changing societies“. 1991 Award of the World Psychiatric Association and of the International Masserman Foundation for World Accords.

ПРЕДАНАЛИТИЧНИТЕ ТРУДОВЕ НА З. ФРОЙД – ПРЕДМЕТ НА СПЕЦИАЛЕН МЕЖДУНАРОДЕН КОНГРЕС

Мариана Няголова*

От 12 до 15 май 1995 г. в град Гент, Белгия, се проведе международен конгрес, посветен на преданалитичния период от творчеството на З. Фройд. Той бе организиран от работната група по психоанализ към Гентския университет с ръководител проф. д-р Ж. Коакелбийн.

Названието „преданалитични“ обхваща работите на Фройд, написани между 1877 и 1900 г., като се приема, че произведението му „Тълкуване на сънищата“ е своеобразна граница между преданалитичния и аналитичния период на творчеството му.

Основната цел на организаторите бе да се постави акцент върху по-малко известните, но теоретически значими работи на Фройд от края на минатия век. Централно място в дискусиите бе отредено на неговия труд „Проект за научна психология“, стогодишнината от написването на който стана и конкретният повод за организиране на конгреса.

Няколкогодишната теоретическа подготовка на този форум е дело на д-р Ф. Геерардин и д-р Гертрудис ван де Вивер. Те направиха много за реализацията на концепцията, че „Проектът за научна психология“ е произведение, отразило научния мироглед на своя автор, на неговите достижения и бъдещи планове не само в областта на медицината и психиатрията, но преди всичко в областта на физиологията, философията и психологията. Опитвайки се да създаде своя психологична система, Фройд всъщност представя възгледите си по широк кръг научни проблеми.

Това многопланово звучение на Фройдовите интереси от преданалитичния период намери израз в тематиката на пленарните заседания и в осемте секции на конгреса.

Още в пленарното заседание на секцията по епистемология проф. А. Грюнбаум (САЩ) посочи, че психологията на Фройд е преди всичко една асоциативна психология. В този дух бяха разгледани и проблемите за причинността и експликативността в „Проект за научна психология“ от Г. Ван де Вивер (Гент, Белгия), а така също и епистемологичните основания за съществуването на Фройдовата наука за несъзнателното от Франко Балдини (Италия). Ги Троба (Франция) специално отбеляза,

* Мариана Няголова – катедра „Психология“, Великотърновски университет

че Фройд е осъществил своеобразен поврат от асоциалистичното несъзнателно към „несъзнателното, структурирано като език“, което след 1898 г. му помогнало да разгледа субекта в неговата абсолютна специфичност.

Голяма внимание бе отделено на изследванията на Фройд върху хистерията. Катрин Либрехт (Гент-Белгия) посочи, че от самото начало Фройдовата етиологична теория се основава върху комбинираното влияние на наследствеността и жизнената история. Микаел Тюрнейм (Франция) говори за многофункционалността на сексуалната етиология в ранните работи на Фройд.

Особен интерес предизвикаха пленарните доклади на Албрехт Хиршмюлер от Тюбинген и на председателя на фламандското психоаналитично дружество Х. Ван Хорн (Гент), посветени на творчеството на Фройд като психиатър.

Повод за специално обсъждане станаха проблемите свързани с оценката на Фройдовите преводи на Джон Стюард Мил и кореспонденцията на Фройд с Вилхелм Флис.

Нашата страна бе удостоена със специално внимание. Наред с Белгия, Англия, Франция, Нидерландия и Русия, тя имаше представител в научния комитет на конгреса – доц. Димитър Василев, който изнесе доклад на тема „Към съвременната интерпретация на възгледите на Фройд за физиологията“. В работата на конгреса взеха участие още двама души: Крисфрид Тьогел, работещ във Фройдовия музей в Лондон, с доклад на тема „Моята досадна диагностична грешка. Още веднъж за Фройд и Ема фон Н.“, представящ непознати до сега архивни материали на Фройд, а така също и Мариана Няголова от Великотърновския Университет с доклад посветен на възможностите за съпоставително изучаване на психологичните концепции на З. Фройд и С. Л. Рубинштайн.

Глобалната оценка за значението на преданалитичните трудове на Фройд, обединила становищата на участниците в конгреса, би могла да се изрази чрез изказването на проф. С. Хаймович от Израел, че „Фройдовият „Проект за научна психология“ е позволил на автора си да революционизира хуманитарните науки“.

СЪОБЩЕНИЕ

Швейцарската фондация Johann Jacobs Foundation финансира аспиранти и млади научни работници за разработване на изследователски проекти в областта на поведенческите, педагогически и социални науки, свързани с проблемите на юношите и младите хора в променящия се свят и усъвършенстване на социалните служби в тази сфера. Приоритетни за фондацията са следните теми: позитивен образ за себе си и за своето бъдеще; социални отношения и между поколенчески връзки; жизнени умения и жизнено планиране; културно и индивидуално многообразие; образователни ценности; съответствие между институции и индивидуално развитие. Предпочитание се дава на изследователи от Източна Европа и развиващите се страни.

За допълнителна информация и контакти на адрес:

JOHANN JACOBS Foundation
 Administrative Assistant
 Seefeldquai 17, P. O. Box 101
 CH - 8034 Zurich, Switzerland

Tel.: 41-1-388-6123
 Fax: 41-1-388-6153

МЕЖДУНАРОДНИ КОНГРЕСИ И КОНФЕРЕНЦИИ

1. 8TH EUROPEAN CONFERENCE ON PERSONALITY

Date: July 8 - 12, 1996
 Place: Ghent, Belgium

Conference address:
 Prof. Dr. Ivan Mervielde
 ECP8 - Ghent
 University of Ghent
 Henri Dunantlaan 2
 B - 9000 Ghent, Belgium
 Tel: + 32 - 9 - 264 64 30
 Fax: + 32 - 9 - 264 64 99
 E-mail: ecp8@rug.ac.be

TABLE OF CONTENTS

<i>Krum Krumov, Snejana Ilieva</i>	
THE PROBLEM OF POWER AND CONFLICTS IN ORGANIZATION	3
<i>Malina Jordanova</i>	
CLASSIFICATION OF NEUROPSYCHOLOGICAL MODELS OF INFORMATION PROCESSING	16
<i>Angel Velichkov, Maria Radoslavova</i>	
SOCIAL ENVIRONMENT AND PERSONALITY ADAPTATION	29
<i>Panayotis Serdaris</i>	
ATTITUDES AGAINST DEVIANT BEHAVIOUR IN ADOLESCENTS FROM NORTHERN GREECE	42
<i>P. Balkanska</i>	
GROUP THERAPY WITH RELATIVES OF DEMENTIA PATIENTS	50
<i>Krassimira Baytchinska</i>	
PSYCHOSOCIAL DIMENSIONS OF THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION.....	56
<i>Mariana Niagolova</i>	
FREUD'S PREANALYTIC WORKS DISCUSSED AT AN INTERNATIONAL CONGRESS.....	61